

KOSZTA LÁSZLÓ

A középkori magyar egyházra vonatkozó történeti kutatások az utóbbi évtizedekben

(1948–1988)

A Magyar Tudományos Akadémia Egyháztörténeti Bizottságának újjáalakuló ülésén 1991 tavaszán fogalmazódott meg az igény, hogy a megpezdülő egyháztörténeti kutatások bizonyos orientálását, koordinálását vállalni akaró testület csak akkor tudja ezt a feladatot teljesíteni, ha leltárt készít és értékeli az eddig elért eredményeket. Ehhez a számbavételhez szeretne hozzájárulni a következő összefoglalás.

Az utóbbi időszak szakirodalmi munkásságának bemutatásánál figyelembe vett korszakhatárok szinte maguktól adódnak, összefüggésben vannak az elmúlt néhány évtized politikatörténetével. Az 1948–49-es esztendő politikai fordulata korszakos változást hozott a magyar egyház és történettudomány életében egyaránt. 1948 végén letartóztatják Mindszenty bíborost, a következő év elején pedig félreállítva a Magyar Történelmi Társulat addigi vezetőit a politika gyökeresen új programmal jelentkező embereket ültetett a tudományirányítás vezető pozícióiba. A áttekintés zárásának pedig az 1988-as esztendő kínálkozik. Szent István halála évfordulójához kötődő megemlékezések, amelyeknek egyik fő eseménye az 1988 júniusában megtartott történetészkonferencia volt. Erre az időre a politikai életben is nyilvánvalóvá vált már a korszakos változás közelsége. Tehát pontosan négy évtized kutatómunkáját kell áttekintenünk.

Definiálni illene azt, hogy mit értünk középkori egyháztörténelem alatt. A időhatárok kijelölése nem okoz problémát. A magyarság találkozása a kereszténységgel, a térítés megindulása, különösen pedig a Géza fejedelemhez és Szent Istvánhoz köthető fordulat tekinthető a kiindulási pontnak. Lezárásnak pedig a reformáció hazai megjelenése és térnyerése. Szerencsés helyzetben vagyunk, mivel mindkét időpont – az államalapítás és Mohács – a köztörténetben is korszakhatár.

Sokkal nehezebb azonban azt pontosan meghatározni, mi is tartozik az egyháztörténeti kutatás tárgyához egy olyan korban, amelyben az állam és az egyház a legszorosabb szimbiózisban van, amikor a klerikus vagy a szerzetes a társadalom, az emberek életének csaknem minden egyes eseményénél jelen van. Másrészt a magyar medievisztikán belül, vagy ahelyett, az egyes rész- és társtudományok (régészet, művészettörténelem, zenekutatás, irodalom- és esztétorténet, krónikakutatás) megerősödvé, számos olyan területet magukban foglalnak, amelyek joggal sorolhatók az egyháztörténet tágabb vizsgálódási körébe. Nem akarva a felsorolt tudományoktól az önállóságot megtagadni, de az interdiszciplinális megközelítés mellett gyakorlati szempontok is amellet szólnak, hogy a szűken vett, intézménytörténelemre

súlypontozó egyháztörténet helyett szélesebb területet tekintsünk át, mivel ellenkező esetben egy igen rövid listában össze lehetne foglalni az említett négy évtized egyháztörténeti „termését”. A tágabb megközelítésnél azonban fennáll a veszély, hogy néhány fontos munka elkerülte figyelmünket, vagy nem a megfelelő értékelést kapja. Írásomat éppen ezért nem a magyar középkorra vonatkozó egyháztörténelmi kutatások átfogó értékelésének, hanem inkább kiindulásnak szánom, és szerény mértékben, de egy nem létező középkori egyháztörténeti bibliográfia helyettesítéséül.

Jóllehet, nem feladatunk, hogy a tudományos történetírás hazai kialakulásától kezdve bemutassuk a középkori egyház kutatásának helyzetét, mégis bizonyos visszatekintés szükségesnek látszik. A két világháború közötti magyar politikát jól, de a történetírást kevésbé ismerőkben olyan kép alakult ki, hogy ebben az időszakban bizonyosan jelentős eredmények születtek vizsgálódásunk körében. A valóságban némileg másként alakult a helyzet. Mályusz Elemér a 30-as évek elején Árpádházi Boldog Margit című tanulmányában írta le a sajnos máig érvényes sorokat. „...ma a történeti diszciplínák közül kétségtelenül az a legelhanyagoltabb, amely a középkori magyar egyház múltjával foglalkozik...”¹ Az egyes egyházi intézményeket inkább csak saját történelmük érdekelte. A jobbára helyi szerzetesek, vagy kanonokok közül kikerülő történészek közösségük történetének csak dicső fejezeteit emelték ki, a tudományos történetírást gyakran összekeverték a hitvédelemmel, bizonyosfajta apológiára való törekvés jelentkezett.² Hermann Egyed premontrei történész a 40-es évek végén készült összefoglaló könyvében a következőket írta: „a századfordulón és a világháborút megelőző évtizedekben nemigen akadtak egyházi történészek, akik a világiakhoz hasonlóan külföldi tanulmányokban megismerkedtek volna a történettudományi módszer európai problémáival...a nagy vitákban, amelyek a világháború után zajlottak le... az egyházi rendben lévő történettudósok már nem hallatták szavukat, ami viszont az egyháztörténetírás pangásához vezetett.”³

A helyzet megváltoztatására már a harmincas évek közepén komoly kezdeményezések történtek. A megújulást katolikus részről Szekfű Gyula inspirálta. 1935 nyarán találkoztak először Esztergomban az egyházi és a világi történészek, hogy megszervezzék a folyamatos egyháztörténeti kutatásokat. Az évente redszeressé váló ülésszakok anyagához kapcsolódott a Regnum egyháztörténeti évkönyv megjelenése 1943-ig. 1940-ben pedig Szekfű levélben vázolta fel a püspöki kar konferenciája előtt a Magyar Katolikus Történészek Munkaközösségének tervét egy újszempontú, részletes, ötkötetes katolikus magyar egyháztörténet elkészítésére. A tudós esztergomi érsek, Serédi bíboros maga referált a kezdeményezésről és a támogatás érdekében kiemelte, a katolikusokat történetük megírásában az is sürgeti, mert Mályusz Elemér professzor vezetésével a protestáns egyház is megkezdte a magyar egyháztörténelem feldolgozását. Sőt 1943-ban Egyháztörténet címmel külön folyóiratot is indított a kutatás fellendítésére a protestáns egyház.⁴

A háborús idők azonban nem kedveztek a tervek valóra váltásának, pedig a két kiváló professzor legendás rivalizálása bizonyosan mindkét részről a megjelent tanulmányokon túl, további jelentős eredményeket hozott volna.

A háború után a megváltozott politikai helyzet véglegesen megakadá-

lyozta a megpezsdlő egyháztörténeti kutatások folytatását. A történettudomány új programját 1949 márciusában Andics Erzsébet a Magyar Történeti Társulat új elnöke vázolta fel székkfoglalójában. Szavai szerint: „a magyar történettudomány... kevés maradandó, ma is értékes és követésre méltó hagyományt hagyott hátra... Szigorú értelemben véve még polgári történetírásról sem beszélhetünk: a hivatalos magyar történetírás mindmáig alapvetően feudális és klerikális történetírás volt... Fő figyelmét a magyar történelem legrégbbi korszakaira irányított: az Árpádok kora ma is a magyar történelem leginkább kidolgozott fejezete... Ehhez járult, hogy alig akad még más ország, amely történeti irodalmában olyan óriási helyet foglalnának el az egyháztörténeti, különösen a katolikus egyháztörténeti munkák, mint nálunk.”⁵ Beszédének végén a régbbi korok kutatásánál a kommunista párt etatista és antiklerikális felfogásának megfelelően csak két témát jelölt támogatandónak: a központi monarchia megteremtésére irányuló törekvéseket és az antifeudális mozgalmak vizsgálatát.

Még ugyanebben az esztendőben Lederer Emma Századokban megjelent munkájában az Andics Erzsébet által megfogalmazott útmutatásoknak megfelelően össze is foglalta az egyház Árpád-kori szerepét. Be kívánta bizonyítani, hogy a magyar egyház a XIII. század elejéig a Nyugat, különösen pedig a Pápaság világalurmi törekvéseinek szolgálatában állt. Felfogása szerint az uralkodó osztály legpregnansabb képviselője a tizedet behajtó, embereket jobbágysorba taszító főpapság, aki „a rómaiak legelőjévé” tette a 12. század végére az országot. A beállítás egyoldalúságára jellemző a királyi kancellária életre hívásának magyarázata: „III. Béla kancelláriájának megszervezése sem azért jött létre, mert az oklevéltudás céljaira már szükség volt egy testület felállítására, hanem inkább azért, hogy ezek a politikai harcosok a király udvarában szervezettebben léphessenek fel a Pápaság érdekeinek védelmében.”⁶ Jóllehet néhány halk elismerő szót kap az egyház a gazdasági élet, illetve a kultúra területén végzett tevékenysége kapcsán, de a kép végül ebből a szempontból is negatív lett. Lederer Emma az egyház kulturális szerepvállalásában saját szellemi monopóliumának megőrzését látja, és szinte számonkéri azt, hogy az Árpád-kori egyház nem tett eleget a modern népoktatás kívánalmainak.

Az egyháztörténetírás visszaszorítása az egyház elleni politikai harc részévé vált, története pedig mint a klerikális reakció előtörténete jelent meg. A katolikus egyházban a nagybirtok, az idegen uralom kiszolgálóját, a függetlenségi harcok árulóját látták. A történelmet a politikai propaganda eszközévé alacsonyító tudományírányítás pozitív oldalra helyezte a rendi függetlenségi küzdelmeket, s így az ezekkel a mozgalmakkal összefonódó reformáció kutatása némi helyet kaphatott, legalábbis annak bizonyos fejezetei. Egyetemen ugyan nem, de az intézetekben kiváló protestáns történészek dolgozhattak. A katolikus történetírás viszont teljesen visszaszorult.

A kutatás mai helyzetének megértése érdekében a középkorkutatás alakulását is röviden át kell tekinteni. Az 50-es évek elején az új politikai berendezkedést jobban legitimizáló kutatások előtérbe kerülésével, a viharos változásokat végrehajtó nemzedéknek a viszonylag mozdulatlan középkor iránti ellenszenvé nyomán az egyes korszakok kutatásában súlyos, máig ható

torzulások alakultak ki. Bizonyos fokú súlyponteltolódásra természetesen szükség volt, de ez nem kellett volna, hogy együtt járjon a medievisztika szinte teljes háttérbe szorításával. Az egykori Pázmány Péter Tudományegyetemen dolgozó kiváló kutatók jobb esetben intézetekbe kényszerítésével elvágták a lehetőséget az utánpótlásképzés, különösen pedig a régi irányzatok, iskolák továbbélése előtt. Az egyháztörténet-írás és a középkorkutatás helyzetének rövid bemutatásából kitűnik, hogy a középkori egyháztörténeti kutatások kettős szorításba kerültek az 1950-es évek elejére.

A középkorkutatás a 60-as években újjáéledt, de intézményi háttere továbbra sem volt. Néhány kutató egyéni teljesítménye, erőfeszítése jellemzi ezt az időszakot. A medievisztika tudományszervezési szempontból amolyan gazdátlan terület maradt. A 70-es évek elejéig kellett várni a változásokra ezen a téren. Egyre többször hangzott el, hogy a történettudomány minden kialakult ágát folyamatosan és egyenletesen kellene művelni, mert különben nem lehet a hosszú folyamatokat feltárni. Ez a felismerés is hozzájárult ahhoz, hogy az Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományi Osztálya kezdeményezésére létrejött a Középkori Munkabizottság. Ez gyakorlatilag a középkorkutatásnak mint önálló tudományterületnek az elismerését jelentette, azonban egyben jelezte azt is, hogy a terület művelése elsősorban az irodalomtörténetesek irányítása alá került. Így a középkori civilizáció szellemi és az írásbeliséggel összefüggő kérdései kerültek előtérbe. A tudományterület további erősödését mutatja, hogy 1976-ban a Történettudományi Intézetben is önálló osztály alakult a Mohács előtti történelmünk kutatására.⁸

A középkorkutatás fellendülése viszont nem járt együtt az egyháztörténeti témák iránti érdeklődés megnövekedésével, noha ilyen jellegű kérdéseket szinte minden középkorkutatónak érintenie kellett. A történettudományi kutatóhelyek 1976–1980. évi középtávú kutatási tervei között, a történésztársadalom ötéves tervében alig akad egyháztörténeti téma. A művelődés- és kulturtörténeti tervek között a JATE-n és a Szegei Tanárképző Főiskolán jelöltek meg csak középkori magyar egyháztörténelemhez kapcsolódó kutatást, a pogány kultúra elhalásának és a keresztény kultúra kibontakozásának, ill. Szent Gellért püspök életének vizsgálatát, a bakonybéli kolostor kialakulásával kapcsolatos adatgyűjtést és a *Deliberatio* szövegének kritikai kiadását. Sajnos ezek a tervek is csak részben valósultak meg. Egyetemes középkori egyháztörténeti témákat pedig csak az ELTE Középkori Egyetemes Történeti Tanszéke jelölt meg (Egyház és feudalizáció, a frank egyház és a Pápaság kapcsolata, illetve a francia eretnekmozgalmak irodalma). A historiográfiai tervek között Fraknoi Vilmos és a katolikus történetírás és a Jezsuita történetírók munkásságát bemutató kötetek elkészítését jelezték.⁹ Az előbbi kötet Rómer Flóris, Ipolyi Arnold, Fraknoi Vilmos *Egyház, műveltség, történetírás* címmel 1981-ben meg is jelent.¹⁰ Ezek után nem meglepő, hogy ún. nagydoktori, illetve kandidátusi értekezések sem születtek a témában, de még doktori disszertációkat is csak elvétve találunk, amelyekben egy-egy egyháztörténeti problémát dolgoztak volna fel.¹¹

A középkori egyháztörténet kutatása helyzetének vizsgálatánál ki kell emelni azt is, hogy a 70-es években egyre erőteljesebben jelentkezett a magyar történettudományban a művelődéstörténeti, eszmetörténeti témák vizs-

gálatának igénye.¹² Az egyháztörténettel sok szálon érintkező terület mintegy húzó ereje, előkészítője lett az egyháztörténeti érdeklődésnek. Ugyan már a 80-as évek közepén jelentek meg Székely György szerkesztésében az Eszmetörténeti tanulmányok,¹³ ill. Fügedi Erik gondozásában a Művelődés-történeti tanulmányok a magyar középkorról¹⁴ című gyűjteményes kötetek, különösen az utóbbi könyv, szinte minden egyes tanulmánya érinti a középkori magyar egyház és vallásosság történetét.

A 80-as évek első felében mind az egyház, mind a világi történészek oldaláról egyszerre jelentkezett igény az egyháztörténet művelésére. A kezdeményezéseket segítette a kedvezően változó politikai helyzet, különösen pedig az állam és egyház viszonyának javulása. 1980 decemberében a püspök-kari értekezlet a katolikus egyháztörténeti kutatások fellendítésére külön bizottságot állított fel Udvardy József szeged-csanádi püspök vezetésével.¹⁵ A Szent István Társulat pedig útjára indította az újrakezdés érdekében a Hungaria Sacra sorozatot, amelynek első, és sajnos a mai napig utolsó kötete a Szent László-tanulmányokat összegyűjtő *Athleta Patriae* kötet.¹⁶

A történettudományban az úttörés szerepét az ismeretterjesztő folyóiratként létrejött, de kezdeti célkitűzéseit messze meghaladó, a megújuló, ideológiai béklyóktól szabadulni kívánó történetírást leginkább képviselő *História* vállalta magára. 1983-ban „Egyház és társadalom” címmel tematikus duplaszámot jelentetett meg a szerkesztőség. A nagypéldányszámú, nemcsak szűk szakmai körökhöz, hanem a középiskolai tanárokhoz, egyetemistákhoz, az értelmiség széles rétegéhez eljutó történelmi magazin „Önkritikus történettudomány” rovatában Glatz Ferenc főszerkesztő *Történettudomány, egyháztörténet* című írásában az egyház történelmi szerepének új megközelítését vázolta fel. Szó sincs itt már kizsákmányolásról, idegen hatalmak kiszolgáltatásáról, hanem az egyház társadalomszervező, az emberi együttélés kereteit szabályzó szerepére, a szociális gondozásban, a kultúrában végzett tevékenységére került a hangsúly. A számot lapozva pedig kitűnik, hogy a szerkesztésnél igyekeztek csaknem minden korszakot és a magyar történelemben szerepet játszott egyházat bemutatni. Így a reformáció előtti egyháztörténelemre is két tanulmány jutott. Györffy György: *Árpádok és a kereszténység*, valamint Szűcs Jenő: *A ferences rend a középkor végén* cikke.¹⁷

A *História* említett számának megjelenése után a történészek és az egyház törekvései egymásra találtak. Az Új Ember szerkesztőségének kezdeményezésére a két szerkesztőség 1984 folyamán megbeszéléseket tartott az egyháztörténetírás helyzetéről. 1985-ben pedig közös konferenciát rendeztek Esztergomban, és javaslatot dolgoztak ki az egyházi és a világi történészek, az egyház és az Akadémia együttműködésére.¹⁸ Noha Fügedi Erik 1987-ben megjelent – vélhetően jóval korábban közlésre leadott – cikkében szinte menthetetlennek tekintette a középkori egyháztörténet területét,¹⁹ a 80-as évek közepétől egyre inkább megfigyelhető az egyháztörténetírás újjáéledése. A Századokban Gergely Jenő bemutatta az Adriányi Gábor szerkesztette *Dissertationes* sorozatot,²⁰ 1986-ban pedig Vanyó Tihamér programadó, helyzetértékelő tanulmánya jelent meg a folyóiratban.²¹ A budapesti egyetem történelem tanszékei Egyháztörténeti Munkaközösséget hoztak létre és Pázmány Péter tiszteletére konferenciát szerveztek.²² 1987-ben pedig a Magyar

Katolikus Püspöki Kar Egyháztörténeti Bizottsága és a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat Elnöksége Keszthelyen rendezett közös konferenciát.²³ Az Akadémia is külön munkabizottságot állított fel, és néhány külföldön élő magyar pap kezdeményezésére létrejött a Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközössége. Úgy tűnik, hogy kialakulóban vannak az egyháztörténetírás szervezeti keretei. Az új eredmények rendszeres megjelentetésére is történtek kísérletek, gondolunk itt elsősorban a Magyar Egyháztörténeti Vázlatokra.²⁴ Fontos lenne azonban mihamarabb az utánpótlás problémájára is súlyt fektetni, a világi felsőoktatási intézményekben egyháztörténeti studiumokat indítani és külön tanszékeket létrehozni. A középkori egyháztörténet feldolgozása nem lehet kizárólag az egyház ügye, s nem csupán azért, mert az egyház az élet minden területén jelen volt, története elválaszthatatlan a nemzeti történelem többi részétől, hanem azért is, mivel az egyház napjainkban meg sokasodó feladatai, a papi utánpótlás problémájának megoldódása ellenére, sem teszik lehetővé saját történetének kizárólagos művelését.²⁵ A szemléleti sokszínűség pedig bizonyosan az egyháztörténetírás javát szolgálja. A laicizálás, annak elismerése, hogy az egyháztörténelem nem csupán a teológia tudomány keretein belül művelhető, szükségszerű követelmény.

A következőkben a konkrét eredményeket tekintem át. A középkori egyház történetére vonatkozó forrásfeltárás és kiadás egészen a legutóbbi évekig csak egy-egy kisebb munkával jelentkezett. A terület elhanyagolásának oka a publikálás nehézségein, az anyagi megbecsülés hiányán kívül az, hogy a tudományos minősítés elvei a forráskiadást pozitívista adatfeltárásnak tekintették, amelyben nem tükröződik a marxista történefteltek, így tudományos fokozat sem adható érte. Az egyháztörténeti forráspublikációk közül Kumorovitz L. Bernát 1953-ben megjelent munkáját kell először említeni, amelyben a veszprémi püspöki és káptalani levéltár Anjou-kori anyagának regesztáit adta ki.²⁶ A bemutatott időszakban elsősorban a pálosokra vonatkozó kiadott források száma bővült. Az 1520 körül keletkezett úgynevezett „Zöld Kódex”-ből először Györffy György közölte a pilisi monostorokra vonatkozó anyagot,²⁷ majd Molnár István a Veszprém megyei és a Somogy megyei oklevélkivonatokat jelentette meg.²⁸ Az MTA Művészettörténeti Kutatócsoportjának kiadásában megjelent Documenta artis Paulinorum kötetiben pedig sorra veszik a magyar pálos kolostorokat, s rövid történeti összefoglaló után a rájuk vonatkozó legfontosabb források kivonatát is megkapjuk.²⁹ Bándi Zsuzsa a 80-as években két terület pálos monostorainak okleveleit gyűjtötte össze és regesztázta. Az Abaúj, Borsod és Zemplén megyékben található kolostorok okleveleinek anyaga közel 200 oldal terjedelmű, s egy külön kis kötetet tesz ki, azonban sajnálatosan mutató nem készült hozzá.³⁰ Jelentős nyeresége az egyháztörténeti kutatásoknak a Somogy megyei szakácsi pálos kolostor történetére vonatkozó több mint másfélszáz regeszta is.³¹ Érszegi Géza ugyan a székesfehérvári kereszties konvent magánlevéltára Fejér megyei anyagának publikálásánál a regesztázás szempontjából a helytörténetírás igényeit állította előtérbe, de a majd 400 regeszta így is nélkülözhetetlen a johanniták kutatásához.³² Az Árpád-kori Veszprém történetét összefoglaló könyv végén pedig Gutheil Jenő összegyűjtötte a város középkori történetére vonatkozó fontos oklevelek kivonatát. A válogatás szem-

pontja Veszprém egyháztörténetének bemutatása volt.³³ Nem a szó szoros értelmében vett forráspublikáció, de feltétlenül meg kell említeni Détshy Mihály munkáit, a sárospataki plébániatemplom történetének okleveles adatainak³⁴ és az egri várszékesegyház építéstörténete forrásainak összegyűjtését.³⁵

A Pápaság és a magyar egyház kapcsolatának kutatását szolgálja Walter Holtzmann kis közleménye a kánonjogi gyűjteményekből származó 12. századi magyar vonatkozású néhány pápai oklevél megjelentetése,³⁶ illetve Körmendy József 1990-ben adta ki a Vatikáni Levéltár annata kötetének 1421 és 1536 közötti magyar anyagát.³⁷ Kovács Béla pedig X. Gergely pápának az Egri Érseki Levéltárban őrzött, a tihanyi kolostor ügyében 1272-ben kiadott oklevelét jelentette meg.³⁸ Remélhetőleg ösztönzőleg hat és precedens teremt az, hogy Érszegi Géának a magyarországi pápai okleveleket összegyűjtő munkájáért a tudományok doktora fokozatot ítéltek oda. Számos területen kellene előrelépni egyháztörténetírásunknak, de talán a forráskiadásnak kellene élveznie a prioritást, mert ez a kutatások alfája. Mindenképpen fontos lenne legalább a Knauz Nándor által még a múlt században megkezdett, de torzóban maradt Monumenta Ecclesiae Strigoniensis befejezése. Az új kötet mintául szolgálhatna a többi egyházmegye középkori okmánytárának elkészítéséhez. Másrészt törekedni kell arra, hogy legalább a fontos oklevelek ne csupán kivonatos formában jelenjenek meg. Addig amíg a források nagy része kiadatlan marad, alapvető a kutatók tájékoztatása végett a középkori anyagot őrző levéltárak egyháztörténeti anyagának az ismertetése. Ilyen jellegű munkákat a Levéltári Szemle közölt, így Soós Imre az egri káptalan magánlevéltárát,³⁹ Körmendy József a veszprémi püspöki és káptalani levéltár Mohács előtt állagát ismertette.⁴⁰ Érszegi Géza pedig a Curia Romana középkori levéltárainak bemutatása mellett felsorolta azokat az egységeket, amelyekben vélhetően magyar anyag található, vagy pedig már hazai kutató átnézett.⁴¹

Az eredeti forrásszövegek kiadása mellett öröndetes, hogy számos egyháztörténeti forrás fordításban is megjelent. Az Árpád- és Anjou-kori leveleket összegyűjtő és témánk szempontjából is fontos, sőt néha kiadatlan okleveleket is közlő kötet⁴² mellett a Bibliotheca Historica sorozatban Szent István, Szent László, III. Béla és Károly Róbert korára vonatkozó forrásválogatásokat,⁴³ a Magyar Ritkaságok sorozat egyes kötetei,⁴⁴ Kapisztránói János csodáiról készült jegyzőkönyv⁴⁵ és a magyar szentek legendáinak fordítását kell külön kiemelni, s jó tájékoztatást nyújtanak A magyar középkor irodalma kötetben megjelent fordítások.⁴⁶

Önálló középkori egyháztörténeti kézikönyv vagy bibliográfia magyarul nem áll a kutatás rendelkezésére. Az utóbbi időben kiadott összefoglaló magyar egyháztörténetek, Karácsonyi János⁴⁷ és Hermann Egyed⁴⁸ munkái a megelőző korszakban születtek. Aki a külföldi szakirodalomban akar tájékozódni, magyarul egyedül az Adriányi Gábor összeállította, és először 1975-ben megjelent „Az egyháztörténetírás kézikönyve” című kötethez⁴⁹ fordulhat. Az egyháztörténelem azon területek közé tartozik, ahol nemcsak ajánlott, hanem kötelező a Pápaság, az egyetemes zsinatok és a központosított szerzetesrendek miatt az egyetemes történelemre is figyelni. A kora közép-

korban való tájékozódást megkönnyíti Félegyházy József: Az egyház a korai középkorban könyve⁵⁰ és Török József hasonló korszakkal foglalkozó jegyzete.⁵¹ Öröndetes, hogy néhány éve nálunk is megjelent William Southern A nyugati társadalom és az egyház a középkorban című nagyszerű munkája⁵², és Georg Zarnecki kis könyve a monasztikus és a lovagrendek középkori történetéről.⁵³ Átfogó egyetemes egyháztörténeti tájékozódásra Szántó Konrád három kötetes művét lehet ajánlani.⁵⁴ Ugyan a Pápaság történetéről is megjelent egy összefoglaló munka⁵⁵, de a középkori részek nem tartoznak a kötet erősségei közé, és megjelenésekor komoly bírálatok érték.⁵⁶ Viszont a gregoriánus reform történetéről külön könyv jelent meg.⁵⁷ Fontos lenne egy áttekintő nyugati pápaságtörténetet lefordítani. Talán Southern munkájához hasonló felfogásban íródott Walter Ullmann-féle angolul és németül egyaránt olvasható középkori Pápaság kötetet lehetne ajánlani.⁵⁸

Az egyetemi oktatás és a kutatás egyaránt érzi az egyháztörténeti atlasz hiányát. Egy olyan munkára gondolok, amely a püspökségek, főesperességek határait, záradokhelyeket, fontosabb ereklyéket, királyi és nemzetségi egyházakat és az egyes szerzetesrendek kolostorait ábrázoló térképeken kívül, ahol lehet, korszakonkénti bontásban a plébániasűrűséget is bemutatná. Város- és falualaprajzokon ábrázolná a templomok településen belüli topográfiai elhelyezkedését, feltüntetné az egyházi birtokokat, megjelölné a filiális kapcsolatokat, s számos templom és kolostor alaprajzot és azok esetleges mintáit is közölné. Tisztában vagyunk azonban azzal, hogy egy ilyen atlasz összeállításának jelenleg nincsenek meg a feltételei.

A magyarországi térítés és az egyházszervezet alapjainak lerakását sokan kutatták, mivel a problémakör szorosan kapcsolódik az államalapításhoz. A térítés kezdeményezőjét néhányan Taksony fejedelemben, mások viszont Gézában keresik. A német birodalmi egyház missziós tevékenységéről az értékelések fő vonalakban megegyeznek, és elsősorban Bogyay Tamás munkája nyomán Adalbert és tanítványainak szerepét emelik ki.⁵⁹ A térítés és a püspökségi szervezet kialakulását legátfogóbban Györffy György tekintette át az utóbbi évtizedekben. Felvázolta az egyházmegyéket és az első kolostorok alapítási körülményeit, elhelyezte a magyar egyházszervezést a kibontakozó egyházi reformirányzatok között, és vizsgálta ezek hatását Szent Istvánra és környezetére.⁶⁰ Álláspontját számos ponton Kristó Gyula kétségbe vonta.⁶¹ Nincs megegyezés a kalocsai egyházmegye létrejöttéről, területi kiterjedése, különösen pedig korai jogállását, későbbi székhelyváltozásának okát, továbbá a csanádi és a bihari püspökség megszervezésének idejét, az erdélyi püspökség korai kiterjedése, illetve első központja kérdését illetően. Az első magyar egyházmegye, a veszprémi püspökség kialakulásával Németh Péter foglalkozott,⁶² míg a váci püspökség megszervezésének idejét többen is érintették.⁶³ Székely György a lengyel, Borovi József pedig a cseh egyházszervezéssel vette egybe a magyar egyházi szervezet XI. századi alakulását. A püspökségi beosztás további fejlődésének már kevesebb figyelmet szenteltek. Az új püspökségek megszervezésére irányuló kezdeményezéseket csak érintették⁶⁴, az ország déli és keleti határain megszervezett missziós egyházmegyékkal alig foglalkoztak. A délvendégi püspökségeket Gyetvai Péter vizsgálta,⁶⁵ külön a boszniai püspökségre is csak egy tanulmányt ismerünk, Djuro Basler: Ungarn

und das bosnische Bistum munkáját.⁶⁶ A moldvai missziós egyházmegyéket Domonkos Pál Péter könyveiben érinti.⁶⁷ A milkói püspökségre egy régebben írt, de magyarul csak 1981-ben megjelent könyv érdemel említést, Ioan Ferentz Kunok és püspökségük című kötete. A két magyar érsekség, Esztergom és Kalocsa XII. század végi joghatósági vitáját rendező meg-egyezőtervezetet Buda egyházi hovatarozása kapcsán Kumorovitz L. Bernát érintette,⁶⁸ s Mezey László követte nyomon az esztergomi érsekség primáci-ává fejlődésének szakaszait.⁶⁹

Az Árpád-kori magyar egyház egyik sajátossága az, hogy a nyugati és a keleti kereszténység egyik érintkezési pontján feküdt, így a bizánci kereszténység befolyásával is számolnunk kell különösen az Árpád-kor első két évszázadában. A kutatás alapvetését ezen a téren a kiváló bizantinológus, Moravcsik Gyula vette le Bizánc és a magyarság című könyvében.⁷⁰ J. P. Ripoché foglalkozott a vallásválasztás kérdésével, az Árpádok nyugati orientációjának okával.⁷¹ Számos kutató foglalt állást a veszprémvölgyi bazilita apácakolostor alapítását illetően, de az alapító személyében nincs konszenzus.⁷² Ki kell emeli Györffy Györgynek a szávaszentdemeteri bazilita monostor XII. századi birtokösszeírását feldolgozó tanulmányát,⁷³ és Mezey L. egy német nyelvű dolgozatát a XII. századi magyar kultúra bizánci kapcsolatairól.⁷⁴ A régészek közül Mesterházy Károly⁷⁵ és Magyar Kálmán⁷⁶ foglalkozott leginkább a bizánci egyház jelenlétével. Az eredmények ellenére nem tudjuk pontosan felbecsülni a keleti kereszténység koraközépkori szerepét. A patrocíniumok csak a XIII. századtól állnak nagyobb számban rendelkezésünkre, bizánci rétegük elválasztása és visszavetítése a XI–XII. századra veszélyes, másrészt az ún. keleti szenteknek a kultusza nemritkán már nyugaton is jelen van, ha nem is olyan intenzitással mint a keleti területen. Figyelembe kell venni továbbá az itáliai közvetítés lehetőségét is. A keleti, centrális templomok problémáját pedig a szakszárdi bencés apátság Kozák Károly által feltárt alaprajza példázza.⁷⁷ Csak egy történelemszövegből, bizantinológusokból, régészekből, nyelvészekből, művészet- és liturgiátörténelemszövegből álló team célirányos együttműködése hozhat ezen a téren biztos eredményt. Az ortodox kereszténység XIV–XV. századi magyarországi, elsősorban az erdélyi, ill. Munkács környéki és a török elől menekülő szerbek körében játszott szerepét, egyházszerkezetét éppen hogy csak érintette a magyar kutatás.⁷⁸

A középszintű egyházigazgatási egységeknek, a főesperességek történetével sokat foglalkoztak. Létrejöttüket a XI. század harmadik harmadára, Szent László uralkodására helyezik, s a plébániahálózat sűrűsödésében látják megszervezésük indítékát. A megsokasodó vidéki papság irányítását és ellenőrzését már nem lehetett egyedül a püspökség központjából intézni. A főesperességek határainak megrajzolását a 1332–37-es pápai tizedjegyzék teszi lehetővé, s ezt a vármegye kutatáshoz kapcsolódva Györffy György történeti földrajzának megjelent kötetében⁷⁹ és Kristó Gyula vármegye mongráfiájában⁸⁰ végezte el, számos helyen korrigálva Ortvay Tivadar múlt századi egyháztopográfiai munkáját. Alexander Szentirmai, magyar származású Ausztriában élt paptörténész pedig egy német nyelven megjelent tanulmányában vázolta fel a főesperességek kialakulását.⁸¹ A főespereseknek a püspökség központjába költözése a XIII. század elején indult meg, a tatárjárásig végbe is

ment, s a csoport további története a kanonokréteghez kapcsolódik. Györffy György szerint azonban már a XI. század végén a székeskáptalanokban találjuk a főespereseket is.

A krisztianizáció, a vidék kereszténnyé válásának egyik legbiztosabb mutatója a plébániasűrűség. Szent István törvényeiben szereplő ősplébániák a korai várak szomszédságában épültek föl. A 70-es évek elejétől az ispánsági központok régészeti kutatása nyomán sorra tárták föl a legtöbbször a vár mellett, de néha magában a várban álló, később főesperesi egyházzá váló templomokat.⁸² A középkori egyházas helyek vizsgálatát a falusi templomok régészeti kutatásának fellendülésével egyre inkább a megerősödő középkori régészet, illetve a feltárásokhoz kapcsolódó építészeti rekonstrukcióval művészet- és építészettörténettel foglalkozó szakemberek vették át a történészek-től. Hosszú listát tenni ki, ha a bemutatott korszakban megvizsgált falusi templomok mindegyikét fel kellene sorolni, amelyek kutatása különösen az utolsó húsz esztendőben lendült fel.⁸³ Néhány munkát azonban feltétlenül ki kell emelni azért, mert egy-egy nagyobb terület anyagát mutatják be, az építészeti szempontokon túl az egyházsűrűség, a patrocínium anyag és az építetők társadalmi állását is áttekintik. Ezek közé sorolható Koppány Tibornak és Guzsik Tamásnak Veszprém megye középkori egyházas helyeivel⁸⁴, Szabó János Győzőnek a patai főesperesség⁸⁵ korai történetével foglalkozó tanulmányai, különösen pedig Valter Ilonának Nyugat-Magyarország románkori szakrális építészetét bemutató német nyelvű könyve.⁸⁶ Örvendetes a középkori régészet fejlődése, de a régészeti munkák felhasználhatóságát nagyban csökkenti, hogy gyakran összefoglaló tanulmányaik nem a középkori egyházi és világi igazgatási határok, hanem az 1950-es években kialakult mai megyehatárok között mozognak. Ezen kényszerű, nem feltétlenül a kutatók rovására írható helyzet ellenére a Magyarország régészeti topográfiájának és a művészet-történeiszek és a műemlékvédelemmel foglalkozó szakemberek által összeállított Magyarország műemléki topográfiájának megjelent köteteit, ill. a Magyarországi művészet 1300–1470. c. könyvet nem hagyhatják figyelmen kívül a középkori egyház története után alaposabban érdeklődők.^{86a}

A történészek közül kevesen fordítottak figyelmet a templomsűrűség alakulására, a vidéki egyházakra, így a plébániák kegyúri helyzete, a faluközösség és a templom kapcsolata, a patronátus és a társulási egyházak terén számos megválaszolatlan kérdés maradt. Jobban ki kellene használni a téma szempontjából Györffy György történeti földrajzának eddig megjelent kötetei nyújtotta segítséget. Két alapos munkával azonban rendelkezünk. Mikrorégiók vizsgálatánál mintaadó lehetne Körmendy Adrienne: A falusi plébániák hatása a faluközösség kialakulására a Szepesség példája alapján tanulmánya⁸⁷. Az egész ország és a teljes korszakot áttekintve pedig Szabó István foglalta össze a falvak vallási életét, a falusi papok helyzetét A középkori magyar falu című könyvében.⁸⁸ Az egri egyházmegye plébániáinak és főesperességeinek feldolgozása viszont egy-egy külön kötetben jelent meg.⁸⁹ A falusi plébániáknál egy filológiai munkát kell még említenünk. Ladányi Erzsébet a Bars megyei barátkai plébánia 1156-os alapítólevele kapcsán a parochia szó jelentésének vizsgálatánál megállapítja, hogy a szó a korabeli latinságunkban már több

jelentésű, jelölhetett nagyobb egyházi egységet, püspökséget és plébániát egyaránt.⁹⁰

Az utóbbi évtizedek medievisztikai kutatásai bizonyosan a várostörténet terén hozták a legtöbb eredményt. A háború előtt az ilyen jellegű kutatások jobbára helytörténeti keretek között mozogtak, mára viszont ez az a diszciplína, amely elől jár az új módszerek bevezetésében, lépést tart a nyugati szakirodalom módszereinek hazai meghonosításában. Ennek ellenére a város és az egyház, a polgárság vallásos életének vizsgálatánál kevés eredményt tud felmutatni. A Budapest történetének középkori részei⁹¹ nagy figyelmet fordítottak a mai főváros területén létezett korabeli egyházi intézmények bemutatásának és részben mintául is szolgáltak a hasonló munkák elkészítőinek. Így a Veszprém,⁹² Szeged,⁹³ Debrecen,⁹⁴ Zágráb,⁹⁵ Vác⁹⁶ vagy akár a kisebb városok, Körmend,⁹⁷ Sárvár⁹⁸ története és sorolhatnánk tovább, az egyháztörténészek számára is fontos információkat nyújt. Az összefoglaló köteteken kívül azonban kevés tanulmányt lehet megemlíteni. Ilyen Mezey László munkája Székesfehérvár egyházi intézményeiről⁹⁹ és Kovács Péter dolgozata, amelyben nyomon kíséri Kassa egyházi kiváltságainak alakulását a 13. század második felében.¹⁰⁰ Az egyháztörténeti forrásoknak a várostörténeti kutatásokban való hasznosítására Fügedi Erik mutatott példát. Jacques Le Goff nyomán az egyes városokban található koldulórendi kolostorok száma alapján egy városhierarchiát állított fel,¹⁰¹ a Kapisztrán János csodáit vizsgáló jegyzőkönyv segítségével pedig Újlak mezőváros XV. század közepi kapcsolatrendszerét vizsgálta.¹⁰²

Mielőbb szükséges lenne a városi plébániák állását a különböző várostípusok szerint az egész országra kiterjedően vizsgálni, például hány lakos tartozhatott egy plébánia alá, vagy mennyi pap élt egy plébánián, egyáltalán városaink lakosságának hány százalékát tették ki az egyháziak. Az ilyen jellegű munkáknak részben a felsorolt városmonográfiák már megteremtették a hátterét. Szinte figyelmet sem fordított a kutatás a laikus vallási társulatoknak, a konfraternitások történetére, pedig a felvidéki városok levéltárainak anyaga jó lehetőséget nyújtana ehhez. Általában csak a Corpus Christi konfraterintásoknak a gazdag német polgárságával való összefüggésére történtek bizonytalan utalások. Az egyes települések közötti kapcsolatokra és a városokon belüli előreformációs törekvésekre is fény derülhetne ezeknek a közösségeknek a bemutatásával.

Fügedi Eriknek a koldulórendi kolostorok száma és a városfejlődés összefüggését bemutató tanulmányához hasonló vizsgálatokat tenne lehetővé a városi ispotályok kutatása. Somogyi Zoltán 1941-ben megjelent *A középkori Magyarország szegényügye* című kis könyvének ismeretében többen utaltak már a téma fontosságára, de csak két kisebb tanulmányt tudunk megemlíteni. Petrovich Ede Pécs középkori kórházáról írt munkájában a pécsi egyetem orvosi karának létezését próbálta bizonyítani,¹⁰³ Kubinyi András pedig Pásztó mezőváros Szent Lélek ispotályának történetét¹⁰⁴ tekintette át. A kutatás jelenlegi állása szerint a korai időszakban még a városi, káptalani felügyelet alatt álló ispotályokat sem tudjuk elkülöníteni a johanniták és más ispotályos rendek szegényházaitól. Így a johannitáknak a XII. század második

és a XIII. század első felében a városfejlődésben játszott szerepét sem látjuk tisztán.

A város és az egyház kérdéskörének vizsgálatához is fontos segítséget nyújtanak a művészet- és építészettörténeti kutatások. Közülük talán csak néhányat kiragadva: Csemegi József: A budavári főtemplom középkori építéstörténete,¹⁰⁵ Marosi Ernő tanulmánya a kassai Szent Erzsébet templomról,¹⁰⁶ Entz Géza: A kolozsvári Szent Mihály templom és a városi építőtevékenység a XIV–XV. században¹⁰⁷ és Varga Líviának a szászsebesi evangélikus templomról írt munkája.¹⁰⁸

Az egyháztörténészeknek is vizsgálni kellene az egyház viszonyát a várakhoz. Az egyházi központok várait, a várkapolnákat, az egyházak szerepét a városok erősítésrendszerében és az erődtemplomokat,¹⁰⁹ különösen pedig a püspökségi központokat.¹¹⁰

A szerzetesség kutatásában a régészek és a művészet-történészek messze megelőzték a történészeket, újabb eredmények inkább az ő munkásságuk nyomán születtek. Jól mutatja ezt, hogy 1988-ban három napos kollokviumot tudott szervezni az Országos Műemlékvédelmi Felügyelőség a koldulórendi építészeti kutatások áttekintésére.¹¹¹ A Mályusz Elemér emléke tiszteletére a nemzeti kolostorokról rendezett ülés előadói között a történészeket csak Fügedi Erik képviselte.¹¹² Feldebrő¹¹³, Kaposszentjakab¹¹⁴, Mágor¹¹⁵, Pusztaszer¹¹⁶, Zsámbék¹¹⁷, Vértesszentkereszt¹¹⁸ és még lehetne sorolni az ásatásokat, amelyek a nyugati karzatok és az alapítások körüli problémák közül számosat megoldva, vagy új kérdéseket megfogalmazva kitágították a történeti kutatás lehetőségét, de a továbblépés érdekében igénylik a nemzeti kolostorok monografikus feldolgozását. Eddig Fügedi Erik említett előadásán kívül a történészek közül csak Kumorovitz L. Bernát foglalkozott alaposabban a kérdéssel a zselicszentjakabi alapítólevél kapcsán¹¹⁹, illetve Mályusz Elemérnek egy német nyelven megjelent munkáját¹²⁰ és Petrovics István problémafelvető tanulmányát¹²¹ lehet említeni. Mezey László pedig érintette azt a kérdést, hogy a kegyurak miért telepítettek ritkábban cisztereket magánegyházaikba.¹²²

A bencések közel hetven kolostorukkal a legelterjedtebb szerzetes rend volt a tatárjárás előtt. Csóka J. Lajos rendtörténész Szent Benedek fiainak világtörténete című kétkötetes munkájában¹²³ bőven tárgyalja a rend középkori magyarországi történetét. A magyar vonatkozású részt 1980-ban a müncheni Magyar Intézet külön is megjelentette németül.¹²⁴ Az egyházszervezés tárgyalásánál érintett irodalmon kívül fontos Nagy Sándor két kis könyve a Szerémségben fekvő dombói kolostor történetéről.¹²⁵ A pannonhalmi és a tihanyi alapítólevél kapcsán Csóka J. Lajos és Komjáthy Miklós egy-egy tanulmánya¹²⁶ említhető még. Érszegi Géza Walfertus comes 1157-es monostoralapító oklevele hitelességének vizsgálatánál pedig felveti a bencés filiák kialakulását,¹²⁷ ugyanő egy másik, németül megjelent munkájában a késő középkori bencés kolostorok mindennapi életével és anyagi kultúrájával foglalkozik egy 1508-as visitációs jegyzőkönyv alapján.¹²⁸ A bencések két konventjének hiteleshelyi tevékenységét külön is vizsgálták. Szakály Ferenc a szekszárdi¹²⁹, Sipos Gábor a kolozsmonostori konvent közhitelű oklevél-adását elemezte.¹³⁰

A premonstreikkel a benésekhez viszonyítva jóval kevesebbet foglalkoztak. Az 50-es évek második felében jelent meg Oszwald Ferenc nagyon hasznos adattár jellegű tanulmánya, amelyben számba veszi a magyar premonstre kolostorokat, megjelöli alapítójukat, patrocíniumukat és tisztázza kapcsolódási viszonyukat.¹³¹ Ezen kívül csak Mezey Lászlónak a csuti kolostor alapításáról szóló munkája¹³² említhető és Karl Reinertnek a Zeitschrift für Kirchengeschichte folyóiratban közölt cikke. Az utóbbi nem ismerve Oszwald munkáját újra felsorolja a magyar premonstrei rendházakat, azonban néhány érdekes adalékkal szolgál. A brassói és a szebeni apáca kolostorok szerint úgy jöttek létre, hogy a westfáliai kettőskolostorok felbomlása után a régi monostorukból kiűzött apácák követték Erdélybe a német telepeseket.¹³³

A ciszterci kolostorokra vonatkozóan elsősorban az utóbbi évtizedek régészeti feltárásai hoztak új ismereteket. Pilisnél Gerevich László bizonyította a korábban csak feltételezett bencés előzményeket.¹³⁴ Pásztó esetében pedig Valter Ilonának sikerült a ciszterciek megtelepedését megelőző bencés kolostortemplom Rajna-vidéki párhuzamait megtalálni.¹³⁵ A további kutatás számára fontos segédkönyv a Hervay Ferenc összeállította ciszterci repertórium,¹³⁶ noha néhány szempont figyelmen kívül hagyása miatt kritika érte a munkát.¹³⁷ Örvedetes, hogy a Vajdaságban fekvő bélakúti, péterváradai monostor történetét egy kismonográfiában feldolgozták.¹³⁸ Fontos adalékokkal szolgálnak Hermann Watzl írásai a Bécs melletti Heiligenkreuz-i ciszterci monostor magyarországi kapcsolataihoz.¹³⁹

A remeterendek közül a karthausiakat csak a Karthausi Névtelen munkássága nyomán érintették,¹⁴⁰ Mezey László pedig a devotio moderna XIV. századi megjelenésével kapcsolatban némileg megnövekedett szerepükre hívta fel a figyelmet, illetve a felsőtárkányi kolostorok építéstörténetét vizsgálták.¹⁴¹ A magyar alapítású pálosok története szerencsére jóval kutatottabb. Megjelent a rend középkori történetének legfontosabb forrása, Gyöngyösi Gergely: Vitae fratrum eremitarum Ordinis Sancti Pauli összeállítása, előbb magyarul,¹⁴² majd latinul¹⁴³. Mint már fentebb említettük, néhány terület kolostorainak okleveles anyagát is kiadták. Hervay Ferenc vizsgálta a pálosok középkori elterjedését.¹⁴⁴ A veszprémi egyházmegye hajdani kolostorainak régészeti és építészeti feltárásában történt a legnagyobb előrelépés, így azt a területet ismerjük a legjobban, ahol a rend kialakult, és a legtöbb monostora feküdt.¹⁴⁵ A kutatás megállapította, hogy a rend érzékelte a remeteélet anakronisztikusságát, és ennek tudatában közeledtek a koldulórendek életviteléhez, megpróbáltak részesedni funkcióikból. Leginkább a domonkosok példáját akarták követni. Török József liturgiátörténeti monográfiája is megerősíti ezt, mivel a pálos liturgiája a kialakulás után a koldulórendek szertartásrendjéből vett át újabb elemeket.¹⁴⁶ Legutóbb pedig Sarbak Gábor foglalta össze egy német egyháztörténeti folyóirat számára a rend létrejöttét és korai történetét.¹⁴⁷ A magyar pálosok történetével a lengyel és a német kutatás is foglalkozott.¹⁴⁸

Általában a koldulórendek, különösen a ferencesek vizsgálatánál Fügedi Erik már említett tanulmányain kívül Szűcs Jenő munkásságát kell kiemelni. Az Országos Széchényi Könyvtárban őrzött XVI. század eleji formuláskönyv alapján a 70-es évek közepén megjelent cikkeiben Szűcs Jenő

újszerű képet ad az obszerváns ferences provincia középkor végi helyzetéről, tagjainak a Dózsa-féle parasztfelkelésben és a reformáció hazai előkészítésében játszott szerepéről.¹⁴⁹ Az Archivum Franciscanum Historicum folyóiratban Magyar Arnold Igali Fábián 1454-es reformstatutumait és azok hatását mutatta be.¹⁵⁰ Ugyanez a szerző dolgozta fel az 1386-ban alapított kismartoni kolostor történetét.¹⁵¹ Kulcsár Péter pedig a Nándorfehérvár felmentésében nagy szerepet játszó és Újlakon elhunyt Kapisztrán János életrajzát írta meg kiemelve a szent magyarországi tevékenységét.¹⁵² Az irodalomtörténeteszek munkái közül talán ide kívánczok Klaniczay Tibor összefoglalása a ferencesek és a domonkosok 14. századi irodalmi tevékenységéről¹⁵³ és Temesvári Pelbárt válogatott írásainak magyar kiadása.¹⁵⁴ A ferences apácákkal, a klarisszákkal viszont alig foglalkoztak.¹⁵⁵ Sajnos a domonkosok is igen kevés figyelmet kaptak. Így itt csak régészeti kutatásokat tudunk említeni, amelyek közül a budavári és a margitszigeti domonkos kolostorok feltárását kell külön megemlíteni.¹⁵⁶ Fájó, hogy az apácák kutatását szinte teljesen mellőzte a magyar egyháztörténet-írás. Nem is kíséreltek meg választ adni arra, milyen okokra vezethető vissza az az érdekes jelenség, hogy a középkori Magyarországon Nyugat-Európa-hoz képest oly kevés apáca kolostor alakult. A laikus vallásos nőmozgalmat, a beginákat pedig egyedül Mezey László érintette. ^{156a}

A lovagrendek szinte teljesen kiestek a kutatás vizsgálati köréből. Néhány inkább csak ismeretterjesztő munkát tudunk felsorolni. Így Hársing László és Kozák Károlynak a Világosságban megjelent A johanniták a középkori Magyarországon című rövid tanulmányát¹⁵⁷ és Rászlai Tibornak a Johanniták a középkori Somogy megyében írását.¹⁵⁸ Nagyobb figyelmet szentelt azonban nekik Mezey László a már említett Székesfehérvár egyházi intézményeit bemutató munkájában. Boroviczényi Károly György Németországban élő orvostörténész vetette fel, hogy az esztergomi és a felhézsi ispotályos rendházak eredetileg nem a johannitáké voltak, hanem a II. Géza alapította önálló magyar stefanita lovagrendhez tartoztak.¹⁵⁹ A székesfehérvári rendház régészeti feltárása a 80-as években indult,¹⁶⁰ rajta kívül csak az újudvari házukat vizsgálták, amelynek maradványai sajnos már alig értékelhetők.¹⁶¹ A johanniták kutatásának elhanyagolása már azért is meglepő, mivel több rendházuk jelentős hiteleshelyi tevékenységet folytatott, sőt a fehérvári országos hatáskörrel rendelkezett. A hiteleshelyi oklevelek adatai pedig a kolostorok első életére, személyi összetételére, a lovagok és a papok arányára is hordozhatnak információt. A fehérvári egyház gazdálkodására a somogyi börtized kapcsán a pannonhalmi apátsággal a 13. század első felében lezajlott pereit szolgálhatnának forrásul. A másik nagy lovagrenddel, a templomosokkal talán azért sem foglalkoztak az utóbbi évtizedekben, mert hajdani rendházaik a mai Magyarország területén kívül, Szlavóniában és Horvátországban voltak. A német lovagrend rövid 13. század eleji magyarországi jelenlétét inkább csak a német szakirodalom érintette.¹⁶²

Az utóbbi évtizedekben megjelent egyháztörténeti munkák közül vitathatatlanul Mályusz Elemér Egyházi társadalom a középkori Magyarországon könyvét kell az első helyre tenni. A kötet színvonalát mutatja, annak ellenére, hogy szerzője az 1930-as évek közepén foglalkozott a témával és gyakorlatilag a 40-es években írta monográfiáját, kevés módosítással, a szak-

irodalom némi felfrissítésével 1971-ben is ki lehetett adni, és ma is korszakos jelentőségűnek számít. Mályusz elsősorban a középkor végi egyházi társadalmat vizsgálta, a korai állapotoknak kevesebb figyelmet szentelt. Az alapvetést, az egyházszervezet kialakulását a bevezető fejezetben foglalja össze. Ez érthető is, mivel nem intézménytörténetet akart írni, másrészt a vizsgálati szempontjainak megfelelő forrásanyag csak a XIV., de inkább csak a XV. századból maradt fent. Mályusz Elemér a Max Weber-i szociológia hatása alatt kialakult társadalomszemléletének megfelelően a középréteg, a magiszter réteg és intézményeik, a káptalanok és a gazdag városi plébániák bemutatására helyezte a hangsúlyt, noha az egyházi társadalom mindent szintjét érintette.¹⁶³ Részben a könyv hatásának, gondolatébresztő felvetéseinek tulajdonítható, hogy középkori egyházi középrétegünkkel sokan foglalkoztak. A kanonokoknak, főespereseknek az uralkodó környezetében megnövekedett szerepén kívül, expanziójukat az is mutatja, hogy az alsópapság rovására egyre nagyobb részt szereznek meg a tizedbevételekből és egyéb egyházi jövedelmekből. A folyamatot Szűcs Jenő vizsgálta a legrészletesebben.¹⁶⁴ A réteg laicizálódását Erdély példáján keresztül Jakó Zsigmond követte nyomon.¹⁶⁵ Pécs egyházi társadalmát az Anjou-kor első felében Tímár György elemezte elsősorban az egyházi középréteg tagjaival foglalkozva.¹⁶⁶ Köblös József utóbbi években megjelent tanulmányaiban, és archontológiai adattárában szociológiai szempontú elemzést ad az ország talán legfontosabb káptalanjainak, a budai, fehérvári és pozsonyi társas- és a győri székeskáptalan tagjainak társadalmi és területi származásáról, az egyetemjárás bemutatásán keresztül pedig műveltségéről.¹⁶⁷ Úgy tűnik, hogy Magyarországon a középkor folyamán nem mutatható ki az a Németországban tapasztalható törekvés, hogy a gazdagabb, rangosabb káptalanok elzárkóznak a kismemesi, polgári, kiváltképp pedig a paraszti származású klerikusok felvételétől.

A középréteg vizsgálatához kapcsolódik a káptalanok kialakulásának kutatása. A társaskáptalanokat már az egyházszervezet alapjainak lerakásánál létrehozták. A székeskáptalanok megszervezésének idejéről még nincs egyértelmű álláspont. Mályusz Elemér a fokozatos kialakulásukat vallja előbb említett munkájában, Mezey László a korai időszakban ún. Domkloster-eket feltételez,¹⁶⁸ míg Györffy György a gregoriánus reformmozgalom hazai jelentkezéséhez, a cölibátus bevezetésére irányuló törekvésekhez, Szent László uralkodásának idejéhez köti megszervezésüket.¹⁶⁹ A fellendülő hiteleshelyi kutatás a káptalanok XII–XV. századi történetéhez szolgál információkkal.¹⁷⁰

A főpapság vizsgálatának a helyzete nem hasonlítható a középrétegekéhez. Mályusz Elemér is kevesebb figyelmet szentel nekik. Különösen a részletes püspökletrajzok hiányoznak. Nélkülük az összefoglaló munkákat nem lehet elkészíteni. A biográfiák hiánya részben azzal is magyarázható, hogy az utóbbi évtizedek történetírását kevésbé érdekelte az egyén történetformáló szerepe. XI. századi főpapjaink közül Györffy György Astrik-Anasztáz érsekkel,¹⁷¹ Holub József Boniperttel,¹⁷² Petrovich Ede a legendaíró Mór pécsi püspökkel¹⁷³ foglalkozott, Szent Gellérttel pedig többek között Szegfű László.¹⁷⁴ A tihanyi alapítólevéllel és az ősgeszta szerzőségével kapcsolatban került előtérbe Miklós püspök.¹⁷⁵ A XIII. századból nem említhetünk külön munkát, egyedül csak Bánca Istvánnak, ez első magyar bíboros végrendele-

tének közlését egy olasz folyóiratban.^{175a} Az Anjou-kori prelátusunk tagjait vizsgálta Tímár György Pécs Károly Róbert-kori püspökei c. dolgozatában,¹⁷⁶ Juhász Kálmán Harkácsi István pécsi prépost, majd kalocsai érsek karrierjét követte nyomon.¹⁷⁷ A pécsi egyetem alapításának jubileumára Fügedi Erik Alsáni Bálint bíborosnak, az egyetem második kancellárjának tevékenységét mutatta be.¹⁷⁸ XV. és XVI. századi humanista püspökeink életútja elsősorban az irodalomtörténészeket érdekelte, ők azonban munkáikban másodlagosan vesznek csak figyelembe az egyháztörténet számára is fontos szempontokat.¹⁷⁹ Viszont Fügedi Erik kiemelkedő tanulmányában statisztikai módszerekkel mutatja be, hogy a későközépkor egyházi vezetői milyen társadalmi rétegekből származtak, hány éves korra érték el karrierjük csúcsát, milyen szerepe volt életpályájuk alakulásában a családnak, illetve az iskolázottságnak.¹⁸⁰ Egyedül az egri egyházmegyében állították össze a püspökök részletes életrajzát,¹⁸¹ emellett még egy-egy győri és váci schematizmust lehet megemlíteni.¹⁸²

Az alsópapság helyzetével a rétegre vonatkozó források csekély száma és szórtága miatt alig foglalkoztak. A püspöki székhelyeken élő prebendáriusokra és karpapokra a hiteleshelyi munkák, illetve a kanonokok liturgikus feladatainak átvétele kapcsán történtek utalások,¹⁸³ de a plébániákon élőkről alig tudunk valamit. A réteg vizsgálatához kapcsolódhatna a cölibátus hazai általánossá válásának bemutatása. A papi nőtlenség megvalósulásáról addig csak annyit mondhatunk, hogy hasonlóan Cseh- és Lengyelországhoz, a reform 11. század végi jelentkezése ellenére még nálunk is találunk a 13. században nős papokat.

Az állam és az egyház viszonyának alakulásánál kell megemlíteni az uralkodó közvetlen kegyúri joghatósága alá tartozó úgynevezett királyi egyházakat és a királyi kápolna intézményét. Székesfehérvár alapításának kérdésével Kralovánszky Alán foglalkozott többször.¹⁸⁴ Deér József az aacheni palotakápolna és a székesfehérvári prépostság között vont párhuzamot.¹⁸⁵ Érdekes kérdés a királyi egyházak jogállásának problémája. A nyugati kereszténységben a niceai zsinat 4. kánonja szerint az egyházak az illetékes megyés püspök ellenőrzése alatt állnak, ez alól a VII. századtól a pápához közvetlenül tartozó ún. nullius egyházak kapnak mentességet. Ezzel szemben nálunk a királyi egyházak az esztergomi érsek felügyelete alá tartoztak. A sajátos magyar exemtiót, amely Nyugaton máshol nem ismert, Mezey László Bizáncból származtatja,¹⁸⁶ Horváth János viszont Montecassino Pannonhalmán keresztül érvényesülő kiváltságaival hozza kapcsolatba.¹⁸⁷ Az udvari kápolnát inkább csak az udvari írásbeliséghez kapcsolódva vizsgálták.¹⁸⁸ Az országban szétszórott királyi kápolnák szerepét Jankovich Miklós érintette.¹⁸⁹

A király és az egyház kora középkori viszonyát tekintve Szűcs Jenő az Intelmek elemzésével mutatta be, hogy a korabeli felfogás a királyt az egyházon belüli auctoritásként fogta fel.¹⁹⁰ Györffy György külön vizsgálta Szent László egyházpolitikáját,¹⁹¹ IV. Béla kapcsán Szűcs Jenő a főkegyúri jog gyakorlására mutató törekvéseket igazolt,¹⁹² amelynek XV. századi megvalósulásáról Mályusz Elemér külön kismonográfiát írt.¹⁹³ Itt kell említeni Kardos Tibor tanulmányát is, amelyben Mátyás király nemzeti egyház kialakítására irányuló törekvései próbálja bizonyítani.¹⁹⁴ A fentiekkel összefügg az

Árpád-korban az investitúra és a kánoni választás problémája. Az investitúra kérdését a Hartvik-féle István-legenda kapcsán csak érintik. A káptalanok püspökválasztó jogának hazai alakulását még senki sem vizsgálta meg. Bizonyosnak látszik azonban így is, hogy a király szerepe a főpapi székek betöltésénél más nyugati monarchiákhoz képest nagyobb volt, amelyre Paulus Hungarus is utal Notabiliájának magyar vonatkozású helyeiben.¹⁹⁵ Egyedül James Ross Sweeney-nek angolul megjelent munkáját említhetjük, amelyben Csák Ugrin halála után az esztergomi érsekség betöltésének kérdése körül kialakult vitát és III. Ince pápa állásfoglalását tekintette át.¹⁹⁶ Végezetül itt kell megemlíteni Gerics József kutatásait, amelyekben a főpapság Árpád-kor végi azon törekvéseit mutatja be, hogy észak-itáliai minták alapján rendi jellegűvé alakítsák át a korabeli magyar államot.¹⁹⁷

Az egyházi joghatóság alakulását a középkorban Bónis György foglalta össze a *Die Entwicklung der geistlichen Gerichtsbarkeit in Ungarn* címmel megjelent munkájában.¹⁹⁸ A témában résztanulmányai magyarul is megjelentek a szerzőnek, így a Vigiliában az Árpád-kori egyházi bíráskodásról,¹⁹⁹ az Eszmetörténeti tanulmányok kötetben az egyházi és a világi jog kompetenciájáról.²⁰⁰ A kiváló jogtörténész nevéhez fűződik a kánonjog hazai szerepének áttekintése is.²⁰¹ Munkásságán kívül Alexander Szentirmainak a főesperesekről és joghatóságuknak alakulásáról, a plébániai jogok kialakulásáról, a későközépkori egyházmegyei zsinatokról, a bizánci egyházi jog magyarországi hatásáról szintén német nyelven megjelent összefoglalásai nélkülözhetetlenek.²⁰² Legutóbb pedig Bónis György anyaggyűjtését felhasználva Erdő Péter a házassági peres eljárásokkal foglalkozott a Savigny 1985-ös kánonjogi kötetében.²⁰³ A nemzetközi kutatás számára a néhány éve indult *Konziliengeschichte* sorozatban Lothar Waldmüller foglalta össze a koraközépkori dalmáciai és horvát zsinatok mellett a magyarok történetét is 1301-ig.²⁰⁴

Az említett egyházi joghatósággal foglalkozó munkák szinte kivétel nélkül németül jelentek meg, így ez az a részterülete egyháztörténetünknek, amelyről a külföldi kutató is pontos képet nyerhet. Az általános európai fejlődéshez képest fő sajátosságként itt a püspöki és a főesperesi joghatósági viták hiánya tűnik ki. A vikáriusi bíráskodást tehát nem a főesperesek ellensúlyozására hozták létre Magyarországon a XIV. század első felében.

Számos új eredményt hoztak az utóbbi évtizedek liturgiátörténeti kutatásai. Közelebb jutottunk a magyar egyház liturgiájának alaprétegéhez, s ennek segítségével korai egyházi kapcsolataink irányai is megfoghatóbbak. Adalékul szolgálhatnak ahhoz az egyházszerzés kapcsán időről-időre felvetődő problémához, vajon a bencés befolyás volt-e domináns, vagy a világi papok, a püspökségek nagyobb szerepével kell-e számolnunk. Radó Polikárp 1957-ben a Vigiliában megjelent munkájában jobbra a háború előtti kutatások eredményeit összefoglalva a magyar liturgiát Lotharingiából, a középkori francia-német nyelvhatár vidékéről eredeztette. Ma már a korai időszakban is több terület – Sankt Gallen, Mainz, bajor egyházak, Magdeburg és Itália – liturgiai hatásával számolhatunk. A későbbi liturgikus fejlődés nyomon követésével a magyar egyháztartományon belül három területet sikerült elkülöníteni. A XII. század végén tudatos változtatások történtek az esztergomi

érsekség szertartásrendjében, amelyet az Esztergommal súlyos joghatósági viszályban álló kalocsai érseki egyházmegyében nem vettek át, a különállást, függetlenséget ezzel is nyomatékosítani akarván. Az utóbbi években pedig egy külön délkelet-magyarországi liturgikus rend meglétét sikerült bizonyítani.²⁰⁶ Nélkülözhetetlen segédkönyv a liturgiai vizsgálatokhoz Radó Polikárp kötete, amelyben felsorolja és ismerteti a magyar könyvtárakban őrzött liturgikus kódexeket.²⁰⁷

A liturgikus kódexeink kutatásánál talán Falvy Zoltánnak és Mezey Lászlónak a Codex Albensis kiadását és feldolgozását említhetjük.²⁰⁸ Újabb azonban már a kódexet nem Székesfehérvárhoz, hanem a gyulafehérvári székesegyház szertartásrendjéhez kapcsolják. Sokan foglalkoztak a Pray-kódexszel, de ma sem tudjuk azt megnyugtatóan egy egyházhhoz kötni.²⁰⁹ A zenetörténeti kutatási eredményei miatt Szigeti Kilián, Szendrei Janka és Dobszay László munkássága is feltétlenül kiemelést érdemel.²¹⁰ Az egyházi zene történetének összefoglalásával a Rajeczky Benjamin szerkesztésében megjelent Magyarország zenetörténete I. kötetével az egyháztörténetek megbízható kézikönyvet kaptak.²¹¹ Érdekes eredményeket hozott a liturgia- és művészettörténeti kutatások összekapcsolása, a szakrális tér és funkciójának együttes vizsgálata, itt különösen Marosi Ernő két tanulmányát kell megemlítenünk.²¹²

A zarándoklatok, a külföldi nagy zarándokhelyeken megfordult magyarok bemutatására, ill. a búcsúk történetére alig helyeztek hangsúlyt. Györffy György foglalkozott a XI. század elején a magyarság megtéréseivel megnyílt Jeruzsálem felé vezető zarándokútvonal jelentőségével.²¹³ A római zarándoklatokról, a szentévek alkalmával Rómát felkeresőkről az utóbbi években újat nem tudtunk meg. Compostela jelentőségét is csak sejthetjük a XIII. század elejétől felerősödő hazai Szent Jakab kultuszából. Egyedül Bálint Sándortól ismerünk egy kisebb munkát, Compostela és hazánk címmel.²¹⁴ Bizonyos, hogy számos magyar is felkereste idősebb Szent Jakab apostol sírját, mert a XIV. század közepén már két magyar gyóntatóra is szükség volt Compostelában. Az aacheni peregrinációval az utóbbi 40 évben magyar kutató tudomásunk szerint nem foglalkozott. A középkori magyar Jeruzsálemjárásnak Holl Béla szentelt egy tanulmányt, és fordításban kiadta Pécsváradi Gábor XVI. század eleji szentföldi útjának leírását. A búcsúkutatásnál Borsa Gedeon nyomtatott búcsúcédulákat bemutató munkáit szükséges külön is kiemelni.²¹⁵

A népi vallásosság és a középkori szentkultusz vizsgálatánál a szakrális néprajz kiváló művelőjének, Bálint Sándornak két középkori anyagot is tartalmazó munkáját kell legelsőnek említeni, az Ünnepi kalendárium köteteit és a Karácsony, húsvét, pünkösd könyvet.²¹⁶ Fügedi Erik és Knapp Éva pedig Kapisztrán János csodáinak jegyzőkönyve, illetve a budaszentlőrinci Szent Pál ereklyéhez kapcsolódó miráculumfölgjegyzések alapján kíséri figyelemmel a művelt elit vallásosságától nagyban különböző népi hitvilág megnyilvánulásait.²¹⁷

A templomi védőszentek felhasználását, mint már érintettük, a történészek teljen átengedték a régészeknek (Valter Ilona, Szabó János Győző, Guzsik Tamás, Mesterházy Károly). A továbblépés érdekében mielőbb

szükséges lenne a külföldi patrocínium kutatás módszertani útmutatását önálló tanulmányban áttekinteni és a magyar viszonyokra alkalmazható elemeket átvenni, másrészt legalább olyan adattárakat kellene összeállítani, mint amit Gustav Gündisch készített *Die Patrozinien der sächsischen Pfarrkirchen Siebenbürgens* tanulmányában.²¹⁸

A középkori vallásosság talán legjellegzetesebb sajátosságát, a szentkultuszt többen érintették. Külföldi szakirodalom alapján a kutatás lehetőségeit Klaniczay Gábor vázolta föl,²¹⁹ s maga elsősorban a szent királyok kultuszának alakulását vizsgálta.²²⁰ Úgy tűnik, legtöbbször Szent Lászlóval foglalkoztak az utóbbi időben, *Athleta patriae* címmel Mezey László szerkesztésében külön kötet is jelent meg róla.²²¹ Vita bontakozott ki, hogy kultuszában a nomád hagyományok vagy a lovagi kultúra elemeit kell-e keresnünk.²²² Jónás Ilonának köszönhetően Árpád-házi Szent Erzsébet élete és tisztelete után érdeklődők már nemcsak németül találnak modern munkát az egész Európában nagyon népszerű szentről.²²³ Örvendetes, hogy Szent Erzsébet halálának 750. évfordulóján 1981-ben Marburgban rendezett kiállítás katalógusában a bemutatott relikviák leírásánál magyar szerzőkkel (Bogyay Tamás, Gerevich László és Györffy György) is találkozunk.²²⁴ Bálint Sándor és Vida Mária a két bizánci orvosszent, Kozma és Damján,²²⁵ Györffy György Becket Tamás hazai kultuszát elemezte.²²⁶ Orbán Imre pedig Árpád-házi Szent Margit és Antiochiai Szent Margit tiszteletét vizsgálta figyelmet fordítva a két szent kultuszának keveredésére.²²⁷ IV. Béla leányáról és a szigeti kolostor életéről külön könyv is megjelent.²²⁸ Margit életfelfogását a lengyel és cseh udvarokból származó kortárs női szentek szegénységideáljával Halina Maniowska hasonlította össze.²²⁹

A középkori magyar szentek legendáival örvendetesen sokat foglalkoztak. Vizsgálták keletkezésüket, forrásértéküket és kapcsolatukat a krónikákkal. Különösen ifjabb Horváth János, Gerics József, Csóka J. Lajos, Kristó Gyula és Richard Pražák nevét kell említenünk.²³⁰

Az egyházi műveltséggel foglalkozó munkák közül néhány vitatható megállapítása ellenére is Mezey László *Deákság és Európa* című könyvét mindenképpen elsőként kell kiemelni. A kolostori irodalom megismeréséhez alapvető Tarnai Andor „A magyar nyelvet írni kezdik” c. könyve.²³¹ Pannonhalma XI. század végi könyvtárát Csapodi Csaba értékelte.²³² A Budai János barsi főesperes alapította esztergomi Collegium Christi történetét Körmeny Kinga, majd Mészáros István vizsgálta, és bizonyítást nyert, hogy az intézmény nem valamiféle ösztöndíjalapként indult, hanem a szegény diákok valóságos kollégiuma volt.²³³

Az egyházi birtokokon folyó gazdálkodást szinte minden gazdaságtörténeti munka érinti. Különösen a korai időszak vizsgálatára igaz ez. Ennek ellenére alig találunk olyan tanulmányt, amely konkrétan egy-egy egyház gazdasági tevékenységét mutatná be. Ilyen Fügedi Erik dolgozata, amely Estei Hipolit számadáskönyvei alapján vizsgálja az esztergomi érsekség 15. század végi gazdálkodását.²³⁴ Maksay Ferenc pedig felvázolja a tihanyi benedekrendi gazdálkodás alakulását a XIII–XIV. század fordulóján.²³⁵ Mályusz Elemér 1953-ban a tized kivetését, begyűjtését, a tizedköteles termények körét, a törvényi szabályozást és megvalósulását vizsgálta a XIV–XV. században.²³⁶ Ide kapcsol-

lódik Csizmadia Andor tanulmánya az erdélyi tizedszedéstről.²³⁷ Az egyházi szolgálonépek egy-egy csoportjának történetét és a mortuarium problémáját Solymosi László érintette.²³⁸

A magyar egyháznak az Árpád-kor háborúiban játszott szerepére vonatkozó ismereteinket Borosy András foglalta össze,²³⁹ míg J. R. Sweeney a kereszteshadjáratokban való magyar részvételt taglalta.²⁴⁰ Veszprémy László pedig a klerikus várjobbágyok említéseit gyűjtötte össze.²⁴¹

Az 50–60-as években vizsgálták az eretnekségek, különösen a huszita mozgalom magyarországi jelentkezését. Országos elterjedésüket Székely György és Kardos Tibor több tanulmányban tekintették át, megállapítva, hogy nálunk a radikálisabb, táborita irányzat terjedt el. A bibliafordítások kapcsán kiemelték a huszitizmus szerepét az anyanyelvű írásbeliség megerősödésében.²⁴² Az eretnekség soproni jelenlétét Mollay Károly igazolta.²⁴³

Szent Gellért püspök életének kutatásához kapcsolódik a XI. század elején az ország délkeleti részén felbukkanó dualisztikus eretnekségnek, a bogumilizmus jelentkezésének a felismerése. Redl Károly és Szegfű László munkái foglalkoztak azzal a kérdéssel, hogy vajon Szent Gellért Deliberatioját az eretnekek elleni vitairatnak szánta-e.²⁴⁴ A Deliberatio felhasználását megkönnyíti, hogy Gabriel Silagi Münchenben elkészítette a munka kiadását.²⁴⁵ Sajnálatos azonban, hogy az utóbbi időben már elhanyagolják az eretnekség vizsgálatát, így nem tudjuk felmérni a flagellánsok vagy a valdenszek jelentőségét, pedig a XIV. században az utóbbiak befolyása igen erős volt a Duna völgyében fekvő osztrák várásokban, s így talán nálunk is.

Az eredmények összefoglalása után kíváncsokra az idegen nyelven megjelent tanulmányok felsorolása. Sajnos a tekintélyes nemzetközi egyháztörténeti periodikákban, konferenciák kötetekben csak elvéve találunk magyar szerzőtől megjelent publikációt. Fordítva a hazai munkákban is csak ritkán történik utalás modern külföldi szakirodalom hasznosítására. Nagyon hiányoznak az összehasonlító kutatások. Különösen a módszertan terén fájó a lemaradás. Remélhetőleg az ösztöndíjak, a konferencia meghívók szaporodásával bekapcsolódhat a magyar egyháztörténet-írás a nemzetközi kutatásba és ahhoz fölzárkózva megfelelően tudjon majd felkészülni 1996-re, Pannnonhalma alapításának, a kereszténység felvételének ezredik évfordulójára.

*(A tanulmány 1991 októberében,
a MTA Egyháztörténeti Bizottságának ülésén hangzott el.)*

Jegyzetek

1. Mályusz E.: Árpádházi Boldog Margit. in: Emlékkönyv Károlyi Árpád születése nyolcvanadik fordulójának ünnepére. Szerk.: Domanovszky S., Bp. 1933. 342.
2. Mályusz E.: Egyházi társadalom a középkori Magyarországon. Bp. 1971. 7–8.
3. Hermann E.: A katolikus egyház története Magyarországon 1914-ig. München 1982.² 487.
4. Gergely J.: Dissertationes Hungaricae ex Historia Ecclesiae. (A magyar katolikus egyháztörténetírás újabb eredményeiről). in: Sz. 1983. 647.; Demeter Zs. – Póto J.: Egyháztörténeti szimpozium. in: Sz. 1985. 1346.

5. Andics E.: Elnöki székfoglaló a Magyar Történelmi Társulat 1949. március 27.-i közgyűlésén. in: Sz. 1948. 1–3.
6. Lcderer E.: Az egyház szerepe az árpádkori Magyarországon. in: Sz. 1949. 86.
7. Klaniczay T.: A magyar középkorkutatás helyzete és feladatai. in: Klaniczay T.: A múlt nagy korszakai. Bp. 1973. 76–90.; Szakály F.: Őstörténet. Középkor. (A felszabadulás utáni évek magyar történetírása. Rövid áttekintés.) in: Sz. 1980. 331–332.; Kosáry D.: A magyar történettudomány teendői és szervezeti kérdései. in: Sz. 1984. 833.
8. Fügedi E.: A Mohács előtti kutatás helyzete. in: Sz. 1987. 660.; Glatz F.: Szent István, 1038–1938–1988. (Középkorkutatásról, nemzeti és egyházi hagyományainkról.) in: Glatz F.: Történetírás korszakváltásban. Bp. 1990. 210.
9. Stier M.: A történettudományi kutatóhelyek 1976–1980. évi középtávú kutatási tervei. in: Sz. 1977. 1264–1268., 1277–1278., 1283–1284.
10. Rómer Flóris, Ipolyi Arnold, Fraknói Vilmos. Egyház, műveltség, történetírás. Válogatta: Rottler F., Bp. 1981.
11. Például az ELTE Bölcsészettudományi Karán 1979 és 1984 között három doktori disszertációt védtek meg középkori egyháztörténelemből, de ezek sem magyar problémát vizsgáltak. A történettudományok doktorai és kandidátusai 1978–1983. (Összeállította: Bán J.) és Az ELTE Bölcsészettudományi Karán történelemből megvédett doktori disszertációk 1979–1984. (Összeállította: G. Csoba A.) in: Sz. 1985. 1404–1412.
12. Glatz F.: Tudományos ülésszak a művelődéstörténet kérdéseiről. in: Magyar Tudomány 1969. 719–723.; Elekes L. – Székely Gy. – Sinkovics I. – Balogh S.: A művelődéstörténet helye, funkciója a történelmi szintézisben. in: Sz. 1970. 126–135.; R. Várkonyi Á.: Művelődéstörténelmi törekvések az európai és a hazai polgári történettudományban. in: Sz. 1970. 136–147.; Pamlényi E.: A kultúrtörténet fogalmáról, tárgyköréről. in: Sz. 1970. 148–155.; Kosáry D.: Viták a történelmi tudományok területén az 1970-es években. in: MTA II. OsztK. 1980. 131–132.
13. Eszmetörténelmi tanulmányok a magyar középkorról. Szerk.: Székely Gy., Bp. 1984.
14. Művelődéstörténelmi tanulmányok a magyar középkorról. Szerk.: Fügedi E., Bp. 1986.
15. Ványó T.: Nemzeti egyháztörténet-írásunk (Teljesítmények és feladatok). in: Sz. 1986. 695.
16. Athleta Patriae. Tanulmányok Szent László történetéhez. Szerk.: Mezey L., Bp. 1980.
17. História 1983/5–6.
18. Demeter Zs. – Póto J.: Egyháztörténelmi szimpozium. in: Sz. 1985. 1346.
19. Fügedi E.: A Mohács előtti kutatás helyzete. in: Sz. 1987. 666–667.
20. Gergely J.: Dissertationes Hungaricae ex Historia Ecclesiae. (A magyar katolikus egyháztörténetírás újabb eredményeiről) in: Sz. 1983. 647–666.
21. Ványó T.: Nemzeti egyháztörténetírásunk (Teljesítmények és feladatok). in: Sz. 1986. 678–705.
22. Budapest 1988. február 29. – március 2. A konferenciáról megjelent ismertetés: Zsoldos A.: Egyháztörténelmi konferencia Pázmány Péter emlékére. in: LSz. 1988/3. 93–96.
23. Az elhangzott előadások megjelentek a Katolikus egyháztörténelmi konferencia Keszthely, 1987. Szerk.: Hövényi Gy., Bp. 1989. c. füzetben.

24. Magyar Egyháztörténeti Vázlatok I (1989). Bp. 1989.
25. Glatz F.: Szent István, 1038–1938–1988. (Középkorkutatásról, nemzeti és egyházi hagyományainkról.) in: Glatz F.: Történetírás korszakváltásban. Bp. 1990. 224.
26. Kumorovitz L. B.: Veszprémi regeszták. 1301–1387. Magyar Országos Levéltár kiadványai 2., Forráskiadványok 2. Bp. 1953.
27. Györfly Gy.: Adatok a Pilis megyei monostorok középkori történetéhez. in: MűÉ. 1956. 280–285.
28. Molnár I.: A magyarországi pálosok „Zöld Kódex”-ének Veszprém megyei regesztái. in: VMMK. 1972. 301–312.; Uő.: A magyarországi pálosok „Zöld Kódex”-ének Somogy megyei regesztái. in: SMK. 1975. 217–233.
29. Documenta artis Paulinorum I–III. /A MTA Művészettörténeti Kutatócsoportjának Forráskiadványai/ Bp. 1975–1978.
30. Bándi Zs.: Északkelet-magyarországi pálos kolostorok oklevelei (regeszták). in: Borsod megyei Levéltár Évkönyve 1985. 557–725., a munka különnyomatként is megjelent.
31. Bándi Zs.: A szakácsi pálos kolostor középkori oklevelei. in: SMM. 1986. 27–72.
32. Érszegi G.: Fejér megyére vonatkozó oklevelek a székesfehérvári keresztes konvent magánlevéltárában (1193–1542). in: Fejér megyei Történeti Évkönyv 1971. 177–264.
33. Gutheil J.: Az Árpád-kori Veszprém. Veszprém 1979.² 301–341.
34. Détshy M.: A sárospataki r. k. plébániatemplom történetének okleveles adatai. in: Magyar műemlékvédelem 1969–1970. 89–102.
35. Détshy M.: Az egri várszékesegyház építéstörténetének okleveles adatai. in: MűÉ. 1964. 1–19.
36. W. Holtzmann: XII. századi pápai oklevelek kánánjogi gyűjteményekből. in: Sz. 1959. 164–173.
37. A magyarországi egyházmegyék javadalmainak annatai (1421–1536). Közzéteszi: Körmeny J., Bp. 1990.
38. Kovács B.: X. Gergely pápa közöletlen oklevele. in: VMMK. 1978. 89–92.
39. Soós I.: Az egri káptalan magánlevéltára. In: LSz. 1966. 460–474.
40. Körmeny J.: A veszprémi püspöki és káptalani levéltár Mohács előtti oklevelei. in: LSz. 1980. 463–480.
41. Érszegi G.: A Curia Romana középkori levéltárai. in: LSz. 1978. 321–339. és Uő.: Ismertető a vatikáni titkos levéltárról. in: LSz. 1984. 381–385. Itt kell megemlíteni Prokopp Gy.: Az esztergomi primási levéltár XV. századi leltára. in: LK. 1966. 113–138.; Kisasszondi É.: Az egyházi levéltárak helyzete. in: LSz. 1985. 12–14.; Borsa I.: Három hónap a római levéltárak kutatótermében. in: LSz. 1985. 83–90.; Beke M.: Az esztergomi primási levéltár. in: Új Forrás 1985. 93–96.; A magyarországi katolikus egyház levéltári anyagának fondjegyzékei I. Érsekségek, püspökségek, káptalanok és szerzetesrendek levéltárai. Szerk.: Nagy L., Bp. 1983. munkákat.
42. Árpád-kori és Anjou-kori levelek. Szerk.: Makkai L.–Mezey L., Bp. 1960.
43. István király emlékezete. Szerk.: Katona T., Bp. 1971., Bővített kiadása: István király emlékezete. Szerk.: Király L., Bp. 1987.; László király emlékezete. Szerk.: Katona T., Bp. 1977.; III. Béla emlékezete. Válogatta: Kristó Gy. – Makk F., Bp. 1981.; Károly Róbert emlékezete. Szerk.: Kristó Gy. – Makk F., Bp. 1988.;
44. Pécsváradi G.: Jeruzsálemi utazás. Szerk.: Holl B., Bp. 1983.; Gyöngyösi G.: Arcok

- a magyar középkorból. Szerk.: V. Kovács S., Bp. 1983.; Magyar pokoljárók. Szerk.: V. Kovács S., Bp. 1985.
45. Népelet és jogalkotás a középkori Újlakon. Szerk.: Hegedűs A., Újvidék 1983.
46. Árpád-kori legendák és intelmek. Szerk.: Érszegi G., Bp. 1983.; németül: Die heilige Könige. Hrsg. v. Th. von Bogay, Wien-Köln 1976. Ungars Geschichtschreiber I.; A magyar középkor irodalma. Szerk.: V. Kovács S., Bp. 1984.
47. Karácsonyi J.: Magyarország egyháztörténete. Bp. 1985. (reprint).
48. Hermann E.: A katolikus egyház története Magyarországon 1914-ig. München 1973., javított kiadása München 1982.
49. Adriányi G.: Az egyháztörténet kézikönyve. München 1975.
50. Félegyházy J.: Az egyház a korai középkorban. Bp. 1967.
51. Török J.: Az egyház története a korai középkorban (590–1073). Bp. 1984.
52. R. W. Southern: A nyugati társadalom és az egyház a középkorban. Bp. 1987.
53. G. Zarnecki: Kolostorok, szerzetesek, barátok. Bp. 1986.
54. Szántó K.: A katolikus egyház története I–III. Bp. 1983–1987.
55. Gergely J.: A Pápaság története. Bp. 1982.
56. Bellér B.: Élt-e Fraticelli avagy töprengés egy pápatörténet fölött. in: Magyar Nemzet 1983. május 10. 8.; Bölöny J.: Könyvkiadásunk a pápaságtörténet tükrében. in: Kritika 1983/9. 25–26.
57. Székely Gy.: VII. Gergely. Bp. 1984.
58. W. Ullmann: Kurze Geschichte des Papsttum im Mittelalter. Berlin–New York 1978.
59. Th. von Bogay: Adalbert von Prag und die Ungarn – ein Problem der Quelleninterpretation. in: UngJ. 1976. 9–36.
60. Györffy Gy.: A magyar egyházszerződés kezdeteiről újabb forráskritikai vizsgálatok alapján. in: MTA II. OsztK. 1969. 199–225.; németül: Zu den Anfängen der ungarischen Kirchenorganisation auf Grund neuer quellenkritischer Ergebnisse. in: AHP. 1969.; Uő.: István király és műve. Bp. 1977.; Uő.: Gyulafehérvár kezdetei, neve és káptalanjának regisztruma. in: Sz. 1983. 1103–1134.
61. Kristó Gy.: Megjegyzések az ún. „pogányládások” kora történetéhez. in: AUSz. 18 (1965) 1–59.; Uő.: Ajtony és Vidin. Studia Turco-Hungarica V. Turke-Bulgarian-Hungarians Relations (VIth–XIth Centuries). Bp. 1981. 129–135., angolul: Ajtony's Baptism in Vidin. in: Balgarska darzata prez vekovete. I. Sofia 1982. 155–160.; Uő.: A fekete magyarok és a pécsi püspökség alapítása. in: AUSz. 82 (1985) 11–17.; Uő.: A vármegyék kialakulása Magyarországon. Bp. 1988. Itt kell megemlíteni Horváth J. Gy.: A pécsi egyházmegye kezdetei. in: A pécsi egyházmegye schematizmusa 1981. Pécs 1981., és Magyar K.: A magyarországi egyházszerződés kérdéseire. in: Valóság 1978/4. 26–34.; Szegfű L.: Pogányság és kereszténység a XI. századi Magyarországon. in: Tanulmányok a régebbi magyar történelemből. Szerk.: Makk F., Szeged 1981. 73–97.; Szőke B. M.: Zalavár. in: ZGy. 1976. 69–102.; Cs. Sós Á.: Megjegyzések a zalavári ásatások jelentőségéről és problematikájáról. in: ZGy. 1976. 103–140. c. munkáját is.
62. Németh P.: Az első magyar egyházmegye kialakulásának kérdéséhez. in: Székesfehérvár I. 117–124.
63. Például Gerics J.: Krónikáink szerepe a középkori jogéletben (A váci egyházalapítás krónikahagyományának kritikájához). in: LK. 1962.; Mezey L.: A váci püspökség kialakulása. in: Váci egyházmegyei almanach. Szerk.: Bánk J., Vác 1970. 13–33;

- Vác története I. Szerk.: Sági V., Szentendre 1983. 49–52. (a vonatkozó rész Kubinyi A. munkája).
64. Székely Gy.: Gemeinsame Züge der ungarischen und politischen Kirchengeschichte des XI. Jahrhunderts. in: AUSB. 1962. 55–88.; Borovi J.: A cseh-lengyel és a magyar egyházszervezés. in: Va. 1978. 296–304.
- 64a. Borovi J.: Az esztergomi érseki egyházmegye felosztásának és a besztercebányai – rozsnyói – szépei püspökségek alapításának története. Eger 1962. (Bonn 1988.) 1–50.
65. Gyetvai P.: Egyházi szervezés. München 1987.
66. D. Basler: Ungarn und das bosnische Bistum. in: UngJ. 1973. 9–15.
67. „...édes Hazámnak akartam szolgálni...” Bp. 1979. Összeállította: Domonkos Pál Péter; Domonkos Pál Péter: A moldvai magyarság. Átdolgozott kiadás Bp. 1987.5; Itt kell megemlíteni Petrovics I.: „Új” források a kunok keresztény hitre térítéséről? in: AUSz. 86 (1988) 3–7.
68. Kumorovitz L. B.: Buda (és Pest) „fővárossá alakulásának kezdetei. in: TBM. 1971. 29–34.
69. Mezey L.: Az esztergomi érsekség primáciává fejlődése (1000–1452). in: Va. 1976. 368–374.
70. Moravcsik Gy.: Bizánc és a magyarság. Bp. 1953., angolul: Byzantium and the Magyars. Bp. 1970.; továbbá Uő.: The role of the Byzantine Church in medieval Hungary. in: Moravcsik Gy.: Studia Byzantina. Bp. 1967. 326–340.; Uő.: Byzance et le christianisme hongrois. Ravenne 1969. A legfontosabb források két nyelvű kiadása Uő.: Az Árpád-kori magyar történet bizánci forrásai. Bp. 1984.
71. Ripoche, J. P.: Bizánc vagy Róma? Magyarország vallásválasztási kérdése a középkorban. in: Sz. 1977. 79–92., németül: Byzanz oder Rom? in: UngJ. 1974–1975. 9–23.
72. Például Komjáthy M.: A veszprémvölgyi alapítólevél kibocsátójáról. in: LK. 1971. 33–39.; Kumorovitz L. B.: Kálmán király 1109. évi veszprémvölgyi ítéletével. in: Tanulmányok Veszprém megye Múltjából 1984. 5–15.; Érszegi G.: Szent István görög nyelvű okleveléről. in: LSz. 1988/3. 3–13.
73. Györffy Gy.: A szávaszentdemeteri görög monostor XII. századi birtokösszeírása I–II. in: MTA II. OsztK. 1952. 325–362. és 1953. 69–103., németül: Das Güterverzeichnis des griechischen Kloster zu Szávaszentdemeter (Sremska Mitrovica) aus dem 12. Jahrhundert. in: Studia Slavica 1959. 9–74.
74. Mezey L.: Ungarn und Europa im 12. Jahrhundert. Kirche und Kultur zwischen Ost und West. (Vorträge und Forschungen XII.) Konstanz–Stuttgart 1969. 255–272. A bizánci egyházi kapcsolatokkal foglalkozó további munkák: Timkó I.: A latin és görög szertartású kereszténység együttélése Szent István uralkodásának idején. in: Va. 1970. 727–732.; Györffy Gy.: Bizánc szerepe a magyarok megtérítésében. in: Kortárs 1975. 1788–1792.; Érszegi G.: Dunapentele a középkorban. in: Fejér megyei történeti évkönyv 1975. 7–42.; H. Tóth I.: Adalékok a korai magyar-szláv egyházi és kulturális kapcsolatok kérdéséhez. in: Tanulmányok a régebbi magyar történelemből I. Szerk.: Makk F., Szeged 1981. 55–73.
75. Mesterházy K.: Adatok a bizánci kereszténység elterjedéséhez az Árpád-kori Magyarországon. in: DDMÉ. 1968. 145–178.; Mesterházy K.: Bizánci keresztény nyomok Berettyóújfalu határában. in: AÉ. 1969. 91–98.; továbbá Szabó J. Gy.: A keleti kereszténység egyik ismertetőjegye temetkezéseinkben. in: JPMÉ. 1983. 83–97.

76. Magyar K.: A X–XI. századi bizánci kapcsolataink somgyi forrásairól. in: SMM. 1981. 3–21., továbbá Nagy Á.: X–XI. századi emlékeink bizánci rétegeinek tagozódása. in: Studium 1971. 47–52.
77. Kozák K.: A szekszárdi bencés apátság feltárása I. in: A szekszárdi Béry Balogh Ádám Múzeum Évkönyve 1970. 155–180.
78. Moravcsik Gy. már említett munkáin kívül Ivánka E.: Ungran zwischen Byzanz und Rom in: Blick nach Osten 1949. 22–36.; Pirigy I.: A görögkatolikus magyarság története. Nyíregyháza 1982.; a kérdéskörrel inkább a román kutatás foglalkozott, pl. Popa, R.: Zur kirchlichen Organisation der Rumänen in Nordsiebenbürgen im Lichte des patriarchalischen Privilegiums von 1391. in: Ostkirchliche Studien 1975. 309–318.
79. Győrffy Gy.: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza I–III. Bp. 1963–1987.
80. Kristó Gy.: A vármegyék kialakulása Magyarországon. Bp. 1988.
81. A. Szentirmai: Der Ursprung des Archidiakonats in Ungarn. in: Österreichisches Archiv für Kirchenrecht. 1956. 231–244.; itt kell megemlíteni, hogy Fügedi Eriknek a Felvidék egyházigazgatásáról korábban magyarul megjelent tanulmányát kiadták németül is, Fügedi E.: Kirchliche Topografie und Siedlungsverhältnisse im Mittelalter in der Slowakei. in: Studia Slavica 1959. 363–400.; továbbá Hegedűs L.: Egy Anjou-kori összeírás nyomában. A tolnai és a regölyi főcserpesség. in: LSz. 1979. 579–584. c. munkáját.
82. Pl. Németh P.: Előzetes jelentés a szabolcsi Árpád-kori megyeszékhely kutatásának első három esztendejéről (1969–1971). in: AÉ. 1973. 167–179.; Gábor J.: Ausgrabung in der Erdburg von Abaújvár. Eine Kirche in der Gespanschaftsburg. in: AAr. 1980. 443–454.
83. Entz G.: Középkori egyházi emlékek régészeti kutatása. in: Középkori régészet 1970. 64–71.; Valter I.: Középkori egyházi épületeink kutatása. in: Középkori régészet 1985. 317–342.; Guzsik T.: A középkori magyar építészet kutatásának helyzete (1968–1978). in: ÉÉt. 1978. 221–233.; Marosi E.: Magyar falusi templomok. Bp. 1975.; Kovács B.: Románkori templomok feltárása Heves megyében. in: EMÉ. 1967. 35–63.; Dercsényi D.: Baranya középkori templomai. Bp. 1984.; Valter I.: Egyházhelyek és templomok a középkori Bodrog-közben. in: HOMÉ. 1969. 115–141.; Kozák K.: XI–XIII. századi egyházi építészet Veszprém megyében. in: VMMK. 1969. 223–233.; Bóna I.: Arpadenzeitliche Dörfer, Kirche und Friedhof am Marosflurs. in: AAr. 1985. 223–236.; Gervers–Molnár V.: A középkori Magyarország rotundái. Bp. 1972.; Kozák K.: Közép-Európa centrális templomai (IX–XI. század). in: VMMK. 1985. 107–144.; Ludwig E.: Királygyilkos kunok, eltűnt kerektemplomok nyomában a Duna–Tisza közén. in: Forrás 1985/3. 71–79.; A műemlékvédelmi munkához kapcsolódó feltárásokról a Magyar Műemlékvédelem számol be rendszeresen. Templomkutatások közül falvak szerinti sorrendben néhány: Lócsy E.: Alhéviz és Békás-megyer középkori templomai. in: AÉ. 1967. 200–213.; Zolnay L.: Románkori templom a Komárom megyei Bajóton. in: MúÉ. 1956. 277–280.; Kiss Á.: A balatonfüredi középkori templomrom részleges feltárása. in: VMMK. 1964. 161–166.; Valter I. – Koppány T.: A Balatonfüred-temetői templomrom feltárása. in: VMMK. 1972. 149–194.; Czeglédy I. – Koppány T.: A Balatonfüzfő-mámai románkori templom. in: VMMK. 1964. 141–160.; Czeglédy I. – Ágosházy L.: Berhida középkori temploma. in: VMMK. 1967. 217–238.; Iránszék Melis K.: A Bp.-rákoskeresztúri Árpád-kori templomrom. in: AÉ. 1972. 106–109.; Topál J.: Árpád-kori temető és templom Cegléd–Madarászhalmon. in: Stud. com. 1972. 53–98.; Hencz J.: A csempezkopácsi román r. k. templom. in: Szombathelyi egyházm. 463–470.; Vándor L.: A csácsbózsoki r. k. templom kutatása. in: ZGy. 1976. 199–219.; Czeglédy I. – Koppány T.: A középkori Ecsér falu és temploma in: AÉ. 1964. 41–61.; Gábor J.: Középkori templomrom és temető az edelényi Csebi-dűlőben. in: HOMK. 1973. 26–36.; Czeglédy I. – Entz G.: Az egregyi Árpád-kori

- templom. in: VMMK. 1967. 197–217.; Szabó J. Gy.: A gyöngyöspatai Szent Péter templom. in: EMÉ. 1985. 5–77.; Entz G.: Harina (Herina) románkori templom. in: MűÉ. 1954. 20–33.; Magyar K.: Hedrehely mezőváros középkori műemlékei. in: MV. 1979. 302–308.; M. Kozák É.: A hetvenhelyi románkori templom régészeti kutatása. in: JPMÉ. 1980. 113–133.; Bárdos E.: Középkori templom és temető Kaposvár határában I–II. in: SMK. 1978. 187–243. és SMK. 1987. 5–76.; Zádor M.: A kövesdi (azófi) középkori templom építéstörténete. in: Építőipari és Közlekedési Műszaki Egyetem Tudományos Közleményei. 1960. 173–214.; Székely Gy.: Árpád-kori templom föltárása Ladánybencé határában. in: MV. 1981. 109–110.; Éri I.: A Látrány-rádpusztai templom feltárása. in: VMMK. 1967. 183–197.; Valter I.: A mátraszőlősi r. k. templom kutatása. in: MV. 1974. 151–159.; K. Kovács L.: Adatok a miskolci avasi templom történetéhez. in: HOMÉ. 1972. 55–70.; Bodó S.: Adatok a miskolci avasi templom kápolnáihoz. in: HOMÉ. 1972. 71–82.; Sándor M.: A mecseknádasdi Szt. István templom. in: JPMÉ. 1971. 125–146.; Uő.: A mecseknádasdi Szt. István templom kutatása. in: Magyar Műemlékvédelem 1971–1972. 179–194.; Rác Z.: Szempontok a monostorpályi Árpád-kori templom építéstörténetéhez. in: Bihari Múzeum Évkönyve 1982. 69–77.; Dávid L.: Nagyalambfalva temploma és a középkori székelyföldi művészet. in: ArsH. 1980/2. 195–203.; Kovács B.: Nagytálya középkori templomának feltárása. EMÉ. 1972. 119–158.; Fazekas Á.: Nyíregyháza középkori temploma. in: Szabolcs-Szatmár megyei Szemle 1973. 119–126.; Mendele F.: Pécs-Málom középkori temploma. in: ÉÉt. 1983. 133–146.; Pálóczy-Horváth A.: Rakacaszend román kori templomának régészeti kutatása. in: MV. 1975. 146–150.; Pamer N.: Rudabánya középkori temploma. in: MV. 1980. 193–210.; Valter I.: Somogyvámosi templomrom. in: MV. 1975. 87–91.; Valter I. – Erdői F.: A somogyvámosi templomrom. in: ÉÉt. 1983. 469–500.; Gervers Molnár V.: A sárospataki r. k. plébániatemplom története az 1964–1965. évek ásatásai tükrében. in: Magyar Műemlékvédelem 1969–1970. 143–160.; Ferenczy K.: A sárospataki r. k. templom feltárása és helyreállítása. in: MV. 1972. 139–155.; Dénes Gy.: Szalonna feudális főúri szálláshely és kerektemplom. in: HOMÉ. 1973. 65–86.; M. Kozák É.: Régészeti kutatások a szalonai református templomban. in: HOMÉ. 1981. 7–37.; Nepper I. – Módy Gy.: Szentgyörgy (Kismacs) Árpád-kori templomának feltárása. in: DDMÉ. 1983–1984. 91–131.; Valter I.: A szenyéri r. k. templom. in: MV. 1975. 92–94.; Uő.: A tornaszentandrási r. k. templom kutatása. in: HOMÉ. 1980. 99–129.; H. Fekete P.: Vid középkori templomának feltárása. in: AÉ. 1959. 83–86.; Sallay M.: A vizsolyi református templom. in: MűÉ. 1957. 16–21.; Horváth J.: A vörsi templom története. in: VMMK. 1970. 41–48.; Valter I.: A zalalövő-zalamindszenti r. k. templom kutatása. in: ZGy. 1976. 171–199.; Kozák K.: A zalaszántói templom feltárása. in: AÉ. 1962. 220–237.; Vladár Á.: A zalaszentmihályfai r. k. templom kutatása. in: Magyar Műemlékvédelem 1971–1972. 145–160. stb.
84. Koppány T.: A Balatonfelvidék románkori templomai. in: VMMK. 1963. 81–114.; uő: Későgotika és templomepítés a Balatonfelvidéken. in: VMMK. 1964. 189–199.; uő: Középkori templomok és egyházak helyek Veszprém megyében 1. in: VMMK. 1967. 117–150.; uő: Középkori templomok és egyházak helyek Veszprém megyében 2. in: VMMK. 1972. 213–241.; Guzsik T.: Veszprém megye középkori templomepítézetének kutatási kérdései. in: VMMK. 1990. 163–202.
85. Szabó J. Gy.: Adatok a patai főesperesség korai történetéhez. in: Tanulmányok Gyöngyösről. Szerk.: Havassy P. – Kecskés P., Gyöngyös 1984. 21–90.
86. Valter I.: Romanische Sakralbauten Westpannoniens. Eisenstadt 1985.
- 86a. Magyarország régészeti topográfiája I–VIII. Szerk.: Gerevich L., Bp. 1966–1989.; Magyarország műemléki topográfiája I–X. Szerk.: Dercsényi D., Bp. 1948–1986.; Magyarországi művészet 1300–1470. Szerk.: Marosi E., Bp. 1987.; ill. egy régebbi munka Genton I.: Magyarország művészeti emlékei I–II. Bp. 1959.

87. in: Művelődéstört. 117–158.; egyes plébániákra pl. Zsiray L.: Adatok a Dörögdi család és a felsődörögdi plébánia történetéhez. in: VMMK. 1972. 251–260.
88. Szabó I.: A középkori magyar falu. Bp. 1969.; Maksay F.: A magyar falu középkori településrendje. Bp. 1971. c. könyvében vizsgálja a templomok topográfiai elhelyezkedését a falvakban.
89. Soós I.: Az egri egyházmegye plébániái. Bp. 1985.; Kovács B.: Az egri egyházmegye története 1596-ig. Eger 1987.
90. Ladányi E.: Az Euzidinus-oklevél hitelességének a kérdéséhez. in: LK. 1978. 51–59.
91. Budapest története I–II. Szerk.: Gerevich L. Bp. 1975.
92. Gutheil J.: Az Árpád-kori Veszprém. Veszprém 1979.2
93. Szeged története I. Szerk.: Kristó Gy., Szeged 1983. Az állítólagos szegedi bencés apátság kérdésével két tanulmány foglalkozott: K. Juhász: Ein unbekantes Benediktinerstift in der Stadt Szegedin. in: MIÖG. 1961. 359–362. és Petrovics I.: Volt-e Szegeden bencés apátság? AUSz. 71 (1981) 37–42.
94. Debrecen története I. Szerk.: Szendrey I., Debrecen 1984.
95. Klaič, N.: Povijest Zagreba I. Zagreb 1982.
96. Vác története I. Szerk.: Sági Vilmos, Szentendre 1983.
97. Bándi Zs.: Körmend a középkorban. Körmend 1987.
98. Sárvár monográfiája. Szerk.: Horváth F., Szombathely 1978.
99. Mezey L.: Székesfehérvár egyházi intézményei a középkorban. in: Székesfehérvár 2. 21–36.
100. E. Kovács P.: Kassa város egyházi kiváltságai a 13. században. in: LSz. 1985/4. 35–41.
101. Fügedi E.: Koldulórendek és a városfejlődés Magyarországon. in: Sz. 1972. 69–94.
102. Fügedi E.: Kapisztránói János csodái. in: Sz. 1977. 847–887.
103. Petrovich E.: Pécs középkori kórháza. in: JPMÉ. 1960. 159–181.
104. Kubinyi A.: A pásztói Szt. Lélek ispotály. in: Magyar Zene 1982. 81–84.; említhető még Regös F.: Magyar egészségügy a középkorban. in: OtK. 1969. 27–41. és Borsa G.: A Szent Antalról nevezett ispotályos rend Magyarországon terjesztett nyomtatványai (1505–1506). in: OSZKEvk. 1961–1962. 223–232.
105. Csemegi J.: A budavári főtemplom középkori építéstörténete. Bp. 1955.
106. Marosi E.: Tanulmányok a kassai Szt. Erzsébet templom középkori építéstörténetéhez. in: MűÉ. 1969. 1–45.
107. in: Dolgozatok a feudális művelődéstörténet köréből. 1974. 77–100.
108. Varga L.: A szászsebesi evangélikus templom középkori építéstörténete. Bp. 1984.; említhető még Fitz J.: A középkori Szent Márton templom Székesfehérvárott. in: MűÉ. 1956. 26–30.; Zolnay L.: A középkori budavári Szent László és Szent Mihály-kápolna. in: BpR. 1964. 373–388. és Kozák K.: A szegedi Szent Dömötör templom építéstörténetének kérdései in: FMÉ. 1966–1967. 2. 143–149.
109. Az erődtemplomokat érinti Balogh J.: Középkori építészetünk kérdéseiről. in: MűÉ. 1984. 46–48.
110. Legszisztematikusan az utóbbi időben a pécsi püspökvár kutatása folyik Sándor Mária vezetésével. Pécsre: Fülep L.: Újabb ásatások a pécsi cella trichorában. in: JPMÉ. 1959. 75–89.; Petrovich E.: Az egyetemalapító Vilmos pécsi püspök és Janus Pannonius sírhelye. in: Baranya megyei Levéltár Évkönyve 1968. 161–176.;

- Tóth M.: La cathédrale de Pécs au XIIe siècle. in: AHA. 1978. 43–59.; Uő: A pécsi székesegyház nyugati karzata. in: ÉÉt. 1983. 429–455.; Sándor M.: A pécsi Püspökvár és a középkori egyetem kutatása. in: MV. 1987. 94–101.; Egerre: Kozák K.: Az egri várszékesegyház feltárása I–III. in: EMÉ. 1972. 159–190., 1973–1974. 131–158. és 1975. 81–100.; Uő: Az egri vár Árpád-kori temetőjének feltárása I–III. in: EMÉ. 1978–1979. 157–182. és 1980–1981. 5–46., továbbá 1986. 5–34.; Uő: Az egri székesegyház románkori kőfaragványai. in: EMÉ. 1976. 113–131.; Gyulaféhevára: Entz G.: A gyulaféhevári székesegyház. Bp. 1958.; Vita Entz G.: A gyulaféhevári székesegyház c. monográfiájáról. in: MűÉ. 1957. 223–230.; Veszprém: Guthheil J. – Gyürky K.: A veszprémi Szent György egyház és konzerválása. in: MV. 1960. 136–143.; Gyürky K.: Die St. Georg-Kapelle in der Burg von Veszprém. in: AAr. 1963. 341–408.; Kralovánszky A.: A veszprémi és zirci templomok kutatásának újabb eredményei. in: Középkori régészet 1985. 353–356.; Kalocsára: Nagy Á.: A kalocsai XI. századi érseksír lelete. in: MűÉ. 1968. 112–123. vitatott eredményű tanulmánya.
111. Szeged, 1988. szept. 22–24.
112. Előadása külön jelent meg, Fügedi E.: Sepelieurnt corpus eius in proprio monasterio. A nemzeti kolostor. in: Sz. 1991. 35–67.
113. Kamps A.: A feldebrői altemplom. in: MűÉ. 1955. 178–194.; Csemegi J. – Dercsényi D.: Hozzászólás a feldebrői kérdéshez in: MűÉ. 1956. 54–59.; Kovács B.: Adatok Feldebrő történetéhez. in: MűÉ. 1968. 124–125.; Major J.: Adatok a feldebrői templom keletkezésének település- és birtoktörténeti hátteréhez. in: ÉÉt. 1976. 193–226.; Györfly Gy.: Hozzászólás Feldebrő kérdéseihez. in: MV. 1982. 67.; Kovalovszky Júlia ásatási eredményei még nincsenek publikálva.
114. Nagy E.: Előzetes jelentés a kaposszentjakabi apátság feltárásáról. SMK. 1973. 335–339.
115. Juhász I.: Vésztő, középkori templom és rendház. in: AÉ. 1973. 78–81.; Uő: A vésztői Csolt-monostor faragott kövei. in: Békés megyei Múzeumok Közleményei. 1973. 117–125.; Uő: Csolt-monostor feltárásának eddigi eredményei. in: MV. 1974. 214–218.; Uő: A Csolt nemzetség monostorának története. in: Békési Élet. 1980. 441–448.
116. Györfly Gy.: Pusztaszer. in: MV. 1959. 193–199.; Trogmayer O. – Zombori I.: Szer monostorától Ópusztaszerig. Bp. 1980.; Vályi K.: Árpád-kori falusi építmények a szeri monostor területéről. in: AÉ. 1986. ; Vályi K.: Szer középkori településtörténete a régészeti leletek tükrében. in: Arany János Múzeum Közleményei 1986. 117–129.
117. Valter Ilona ásatásai folyamatban vannak. Valter I.: Újabb régészeti kutatások a zsámbéki premontrei prépostsági romban 1986–1991. in: Műemlékvédelmi Szemle 1991. 24–28.
118. Révhelyi E.: A vértesszentkeresztii templom újszerű megjelenése Árpád-kori építészetünkben. Bp. 1957.; Kozák É.: A vértesszentkeresztii egyenes szentélyzáródású templom. in: ÉÉt. 1983. 311–326.
119. Kumorovitz L. B.: A zselicszentjakabi alapítólevél 1061-ből. in: TBM. 1964. 43–83.; itt említendő Entz G.: Nyugati karzatok románkori építészetünkben. in: MűÉ. 1959. 130–142., németül AHA. 1959. 1–19.; Uő: Még egyszer a nyugati karzatokról. in: ÉÉt. 1980. 133–141.; Tomaszewski, A.: Romanskie koscioly z emporami zachodnimi na obszarze Polski, Czech i Wegier. Warszawa-Kraków 1974.
120. Mályusz E.: Die Eigenkirche in Ungarn. in: Studien zur Geschichte Osteuropas III. Graz-Köln 1966. = Wiener Archiv für Geschichte des Slaventums und Osteuropas 5. 76–95.

121. Petrovics I.: Nemzeti monostorok problematikája. in: Acta Iuvenum. Sectio Historica. I. Szeged 1978. 9–24.
122. Mezey L.: Deákság és Európa. Bp. 1979. 126–128.
123. Csóka J. L.: Szent Benedek fiainak világtörténete, különös tekintettel Magyarországra I–II. Bp. 1970.
124. Csóka J. L.: Geschichte des benediktischen Mönchtums in Ungarn. München 1980.
125. Nagy S.: Dombó. Újvidék 1974.; Uő: Dombó. Középkori monostor és erőd. Újvidék 1987.
126. Csóka J. L.: A panonnhalmi alapítólevél interpolálása. in: LK. 1961. 83–99.; Komjáthy M.: A tihanyi apátság alapítólevelének problémái. in: LK. 1955. 27–47.; továbbá Balogh A.: A tihanyi alapítólevél mint a XI. századi művelődési kapcsolataink emléke. in: MNy. 1957. 35–42.
127. Érszegi G.: Walférus comes 1157-es monostoralapító oklevelének hitelességéhez. in: Klasszika-Filológiai Tanulmányok III. /Opuscula classica mediaevalique in honorem J. Horváth/ Bp. 1978. 93–108.
128. Érszegi G.: Zu Alltagsleben und Sachkultur ungarischer Benediktinerklöster des Spätmittelalters. in: Klösterliche Sachkultur des Spätmittelalters. Internationaler Kongress Krems an der Donau 18. bis 21. September 1978. Wien 1980. 195–215.
129. Szakály F.: A szekszárdi konvent hiteleshelyi és oklevéladó tevékenysége 1526-ig. in: Tanulmányok Tolna megye történetéből 1968. 9–60.
130. Sipos G.: A kolozsmonostori konvent hiteleshelyi működése. in: Művelődéstörténeti tanulmányok. Szerk.: Csetri E. – Jakó Zs. – Tonk S., Bukarest 1979. 33–50.; A bencéseket érintő további szakirodalom: Levárdy F.: Panonnhalma építéstörténete. in: MűÉ. 1959. 27–43., 101–129., 220–231. és 1962. 1–23.; Gergelyffy A. – Gyürky K.: A panonnhalmi kerengő és kolostorudvar helyreállítása. in: Arrabona 1963. 121–167.; Marosi E.: A panonnhalmi konventi pecsét datálásához. in: MűÉ. 1981. 138–139.; Sólymos Sz.: A panonnhalmi hiteleshelyi pecsét ikonográfiája. in: MűÉ. 1981. 136–138.; Takács I.: Művészet a 14. századi Pannonhalmán (Czudar László síremlékéről). in: Népek nagy nevelője... Szerk.: Szennay A., Bp. 1981. 445–454.; Baranyai B.: Adatok a zalavári apátság középkori felszerelésének történetéhez. in: MűÉ. 1967. 23–34.; Levárdy F.: A somogyvári apátság román maradványai. in: MűÉ. 1968. 165–188.; Bakay K.: Előzetes jelentés a somogyvári bencés apátság 1972–1973. évi feltárásáról. in: SMK. 1973. 349–356.; Uő: Jelentés a somogyvári bencés apátság feltárásáról. in: SMK. 1975. 191–207.; Magyar K.: A korai magyar egyházszervezés történetéről. A somogyvári apátság Szent Péter titulusa. in: Va. 1979. 381–386.; Uő: Az Árpád-kori Somogy francia kapcsolatairól (Somogyvár és Saint-Gilles) in: SMK. 1983. 13–108.; Kozák K.: A szekszárdi bencés apátság feltárása I–IV. in: A szekszárdi Béry Balogh Ádám Múzeum Évkönyve 1970. 155–180., 1971–1972. 229–269., 1973–1974. 167–202. és 1975–1976. 111–136.; Gállos F.: Pécsvárad kolostorvára és települése. in: Baranyai Művelődés. 1958. 90–96.; Uő: Tanulmányok Pécsvárad középkori történetéhez. Pécs 1975.; Kozák K.: Szent István és Pécsvárad. in: Baranyai Művelődés 1988. 58–63.; Dercsényi D.: A jáki templom. Bp. 1957.; Uő: Zur siebenhundertjährigen Feier der Kirche von Ják. in: AHA. 1957. 173–202.; Entz G.: Az ercsi bencés monostor. in: MűÉ. 1965. 241–246.; Biczó P.: Régészeti kutatások a középkori Bátmonostor területén. in: MV. 1981. 104–108.; Uő: A bátmonostori ásátások. in: Középkori régészet 1985. 363–372.; Dávid K.: A hahóti és csatári bencés apátságok alapításáról. in: Va. 1978. 291–296.; Németh P.: Szabolcs és Szatmár megyék Árpád-kori földvárai és monostorai in: MFMÉ. 1966–1967. 2. 127–134. és A nyiregyházi Józsa András Múzeum Évkönyve 1967. 91–102.; Kovács B.: Elpusztult középkori kolostorok Heves megyében. in: EMÉ. 1966. 71–95.; Kőfalvi I.: A lébényi templom. in: Arrabona 1972. 77–93.

131. Oszvald F.: Adatok a magyarországi premontreiek Árpád-kori történetéhez. in: MűÉ. 1957. 231–254.
132. Mezey L.: Az Árpádok eredetmondája és a csuti alapítás. in: FK. 1957. 427–429.; Uő.: Csutmonostor alapítástörténete és első oklevelei (1264–1271). in: TBM. 1963. 7–42.
133. Reinert, K.: Ein bisher unbeachtet gebliebenes Verzeichnis der Klöster des Prämonstratenserordens in Ungarn und Siebenbürgen in der Zeit vor dem Mongolensturm. in: Zeitschrift für Kirchengeschichte 1966. 268–287.; néhány további publikáció: Pámer N.: A gyulaifiratói középkori premontrei monostor feltárása. in: VMMK. 1967. 239–247.; Kozák K.: A jánoshidai rk. templom (volt premontrei prépostság) feltárása. in: Jászkunság 1972. 86–96.; Uő.: A premontreiek építkezései Győr-Sopron megyében a XII–XIII. században. in: Arrabona 1973. 125–148.; Bálint S.: A somlyóvásárhelyi premontrei apácák. in: VMMK. 1972. 291–299.; Guzsik T.: A zsámbéki rom. in: Élet és Tudomány 1975. 694–698.
134. Gerevich L.: Villard de Honnecourt Magyarországon. in: MűÉ. 1971. 81–105.; Uő.: A pilisi ciszterci apátság. in: Stud. com. 1985. 541–547.; Uő.: A pilisi ciszterci apátság. Szentendre 1987.; Uő.: Ergebnisse der Ausgrabungen in der ungarischen Zisterzienser Abtei Pilis. in: AAr. 1985. 111–153.; Hervay F.: Nyolcszázéves a pilisi apátság. in: Va. 1984. 830–833.; Uő.: Részletek a pilisi apátság történetéből. in: Stud. com. 1985. 595–601.; Marosi E.: A pilisi monostor szerepe a XIII. századi magyarországi művészetben. in: Stud. com. 1985. 551–562.
135. Valter I.: Ciszterci monostorok kutatásáról. in: Középkori régészet 1970. 70–71.; Uő.: A pásztói monostor feltárása. in: Magyar Zene 1982. 180–190.; Uő.: A pásztói monostor Archaeologicae Hungariae 1982. 167–206.; Uő.: Die Archaeologische Erschliessung des Zisterziensekklosters von Bélapátfalva. in: AAr. 1982. Uő.: Előzetes beszámoló a szentgotthárdi ciszterci monostor ásatásáról. in: AÉ. 1975. 88–100.; Uő.: Ciszterci monostorok kutatása. in: Stud. com. 1985. 563–589.; Uő.: Szentgotthárd története a mohácsi vészig. in: Szentgotthárd. Szerk.: Kuntár L. – Szabó L., Szombathely 1981. 29–80.; Zilinszkyné Sternegg M.: A szentgotthárdi ciszterci apátság története és művészetének emlékei (1183–1878). in: uo. 365–540.; Gergelyffy A.: Bélapátfalva. Bp. 1960.; Valter I.: A bélapátfalvai monostor feltárási munkálatai 1964-ben. in: HOMÉ. 1966. 199–226.; Hümpfner T.: A zirci apátsági templom ásatása (1912–13). in: VMMK. 1964. 119–137.; Kralovánszky A.: A veszprémi és zirci templomok kutatásának újabb eredményei. in: Középkori régészet 1985. 356–360.; Entz G.: A kerci (círta) cisztercita építőműhely. in: MűÉ. 1963. 121–146.; németül AHA. 1963. 1–38.; Györffy Gy.: Adatok az esztergomi cisztercekről. in: ÉÉt. 1980. 229.
136. Hervay F.: Repertorium historicum Ordinis Cisterciensis in Hungaria. Bp.–Róma 1984.
137. Solymosi L.: Észrevételek a Ciszterci Rend magyarországi történetének repertoriumáról. in: LK. 1984. 237–251.
138. Takács M.: A belakúti/péteváradai ciszterci monostor. Újvidék 1989.
139. Watzl, H.: Der Plan einer Verlegung der Cisterce Heiligenkreuz von Wienerwald nach Westungarn in den Jahren 1206–1209. in: Jahrbuch für Landeskunde von Niederösterreich. 1958–1960. 106–119.; Uő.: Über Beziehung der Abtei Heiligenkreuz zu Altungarn. in: Sancta Crux 1971. 9–17.; még egy angol nyelvű munkát kell említeni Lékai, L. J.: Medieval cistercians and their social environment. The case of Hungary. in: Analecta Cisterciensia 1976. 251–280.
140. Bán I.: A Karthausi Névtelen műveltsége. Bp. 1976.; A néma barát megszólal. Válogatás a Karthausi Névtelen beszédeiből. Szerk.: Madas E., Bp. 1985.; itt említendő még Fodor A.: Die Bibliothek der Kartause Lechnitz in der Zips vor

1500. in: *Armarium*. Bp. 1976. 49–70.; Török J.: Szent Brúnó fiai, a néma barátok. in: Va. 1985. 631–634.; Madas E.: Az Érdy-kodex. in: Va. 1985. 635–636.
141. Mezey L.: A *Devotio Moderna* a dunai országokban. in: Egyetemi Könyvtár Évkönyve 1970. 223–237.; németül: *Die Devotio Moderna der Dunauländer Böhmen, Österreich und Ungarn*. in: *Acta Litteratura* 1970. 37–51.; Németh P.: Adatok a felsőárkányi kartauzi kolostor építéstörténetéhez. in: EMÉ. 1967. 73–86.
142. Gyöngyösi Gergely: *Arcok a magyar középkorból*. Szerk.: V. Kovács S., Bp. 1983.
143. Gregorius Gyöngyösi: *Vitae fratrum eremitarum Ordinis Sancti Pauli primi eremitaie*. Szerk.: Hervay F., Bp. 1988.; Gyöngyösi munkásságára fontos még Sarbak G.: Gyöngyösi Gergely biográfiájához. in: *ItK*. 1984. 44–52.
144. Hervay F.: A pálos rend elterjedése a középkori Magyarországon. in: Mályusz Elemér emlékkönyv. Szerk.: H. Balázs É. – Fügedi E. – Maksay F., Bp. 1984. 159–172.
145. Guzsik T. – Fehérváry R.: A pálosrend építészeti emlékei a középkori Magyarországon. Bp. 1980.; Uő.: Eltűntnek hitt pálos kolostorhelyek Zala megyében. in: *ZGy*. 1980–1981. 33–49.; Uő.: A magyar pálosrendi építészet kialakulása, első periódusa. in: *ÉÉt*. 1980. 193–228.; Guzsik T.: Kritische Fragen zur frühen Paulinerarchitektur in Ungarn. in: *Der Orden der Pauliner OSPE „Schlaininger Gespräche 1982”*. Wissenschaftliche Arbeiten aus dem Burgenland 70. Eisenstadt 1984. 133–154.; Uő.: Késő gótikus „pálos” műhelyek Magyarországon. in: *ÉÉt*. 1983. 199–217.; Uő.: Ein für verschwunden gehaltenes Palinerkloster im Komitat Tolna (Das Kloster von Szentpál) in: *Periodica Polytechnica. Architecture*. 1984. 67–85.; Uő.: Eltűntnek hitt pálos építészet Somogy megyében. in: *SMM*. 1986. 5–26.; Uő.: A korai pálos rendi építészet aktuális topográfiai kérdései a veszprémi egyházmegyében. in: *A Dunántúl településtörténete VI. PAB-VEAB Értesítő* 1986. 39–43.; Uő.: Az egyháztestületi intézmények /kolostorok/ szerepe Veszprém megye középkori építészetében. in: *A Dunántúl településtörténete VII. PAB-VEAB Értesítő* 1989. 371–377.; Zsiray L.: A bakonyszentjakabi pálos kolostor. in: *MV*. 1977. 148–152.; Zolnay L.: A budaszentlőrinci pálos főkolostor emlékezete. in: Va. 1973. 514–519.; Ágostházy L.: A budaszentlőrinci pálos kolostor. in: *MV*. 1979. 24–35.; Lovász E.: A diósgyőri pálos kolostor 1973. évi feltárása. in: *HOMK*. 1981. 67–77.; Éri I.: A nagyvázsonyi pálos kolostor leletei. in: *Magyar Műemlékvédelem 1959–1960*. 85–94.; Prokopp Gy.: Püszentlélek. in: Va. 1972. 673–676.; Horváth I.: Klastrompuszta – a pálosrend bölcsője. in: Va. 1974. 611–615.; Zsiray I. – Pusztai I.: A salgföldi Mária-Magdolna elveszett pálos kolostor. in: *VMMK*. 1967. 247–259.; Fehérváry R.: Az uzsaszentléleki pálos monostor. in: *VMMK*. 1979. 203–214.; Joó T.: A pálos kolostorok építészettörténeti, gazdaság-és művészettörténeti jelentősége. in: *Borsodi Történelmi Évkönyv* 1979. 177–207.; Uő.: A sajlóadi pálos kolostor. in: *HOMÉ*. 1978–1979. 131–165.; Joó T. – Sólyom D.: A diósgyőri pálos kolostor. in: *HOMÉ*. 1973. 87–120.
146. Török J.: A magyar pálosrend liturgiájának forrásai, kialakulása és főbb sajátosságai (1225–1600). Bp. 1977.
147. Sarbak G.: Entstehung und Frügeschichte des Ordens der Pauliner. in: *Zeitschrift für Kirchengeschichte* 1988. 92–103.; fontos megállapításokat tartalmaz a pálosrend fejlődéséhez Fügedi E.: Tarnai Andor könyvének margójára. in: *Sz*. 1985. 232–243.
148. St. Swidzinski: Die Augustinusregel im Pauliner-Orden. in: *Augustiana* 1968. 29–38.; Uő.: Constitutio Ordinis Sancti Pauli Primi Eremitae iuxta textum ante annum 1643 conscriptum. in: *Archivum Ordinis Sancti Pauli Primi Eremitae. Fontes I.* (1973) 7–22.; Uő.: Die bischöflichen Regel des Pauliner Ordens. In: *UngJ*. 1979. 29–40.; Elm, K.: Quellen zur Geschichte des Paulinerordens aus Kloster Grünwald im Hochschwarzwald in der Stiftsbibliothek von St. Pauli in Laventtal. in: *Zeitschrift für die Geschichte des Oberrheins*. 1972. 109–178.;

- Mályusz Elemér egy magyarul korábban megjelent munkáját lengyelül is kiadták *Zakon paulinow i devotio moderna*. in: *Mediaevalia* Warszawa 1960. Megemlíthető még Domonkos Pál Péter: *Magyar nyelvemlék Czenstochowában 1501-ből*. in: *MNy.* 1966. 489–492. munkája, amelyben egy magyar pálos Czenstochowában őrzött kódexben található magyar nyelvű imáját közli. Hervay F.–Török J.: *Le réseau monastique hongrois et l'histoire de l'ordre eremitique de Saint-Paul en Hongrie médiévale*. in: *Naissance et fonctionnement des réseaux monastiques et canoniaux*. Actes du lex Colloque International du C.E.R.C.O.M. Sant-Étienne 1985. Saint-Étienne 1991. 225–233.
149. Szűcs J.: A ferences obszervancia és az 1514. évi parasztháború. in: *LK.* 1972. 213–261.; Uő.: *Dózsa parasztháború ideológiája*. in: *Valóság* 1972/11. 12–39.; Uő.: *Ferences ellenzéki áramlat a magyar parasztháború és a reformáció hátterében*. in: *ITK.* 1974. 409–436.; Uő.: *Die oppositionelle Strömung der Franziskaner im Hintergrund des Bauernkrieges und der Reformation in Ungarn*. in: *Etudes Historiques Hongroises* 1985. I., Ed. Glatz F. – Pamlényi E., Bp. 1985. 483–514.; további irodalom Nemeskürty I.: *In signo crucis. Ferences és világi papok az 1514-es parasztháborúban*. in: *Va.* 1972. 595–599.; Bellér B.: *Az egyház a legújabb Dózsa-irodalomban*. in: *Va.* 1974. 623–627.
150. Magyar A.: *Die ungarischen Reformstatuten des Fabian Igali aus dem Jahre 1454. Vorgeschichte und Auswirkung der Statuten*. in: *Archivum Franciscanum Historicum* 1971. 71–122.
151. Magyar A.: *Schicksal eines Klosters. Das erste Franziskaner Kloster von Eisenstadt im Rahmen der Geschichte der marianischen Ordensprovinz 1386–1625*. Eisenstadt 1970.
152. Kulcsár P.: *Kapisztrán János*. Bp. 1987.; Balanyi Gy.: *Hunyadi és Kapisztrán*. in: *Va.* 1956. 393–402.; Petrovics I. – Szőnyi Gy.: *Capistranus*. in: *The New Hungarian Quarterly* 1986. 141–146.
153. Klaniczay T.: *A ferencesek és domonkosok irodalmi tevékenysége az Anjou-korban*. in: *Klaniczay T.: Hagymányok ébresztése*. Bp. 1976. 111–128.; a középkori ferences történetírásra: Mályusz E.: *Krónika-problémák*. in: *Sz.* 1966. 713–762.; Kristó Gy.: *Anjou-kori krónikáink*. in: *Sz.* 1967. 457–482.; ifj. Horváth J.: *Die ungarischen Chronisten der Angiovinenzeit*. in: *Acta Linguistica* 1971. 321–377.
154. *Temesváry Pelbárt válogatott írásai*. Szerk.: V. Kovács S., Bp. 1982.; *Vida T.: Temesvári Pelbárt kapcsolata kora társadalmával*. in: *Va.* 1976. 671–679.; további irodalom a rendre: Nagy É.: *Az ozorai ferences kolostor*. in: *FA.* 1969. 135–153., új kiadása *Ozorai Pipo emlékezete*. Szerk.: Vadas F., Szekszárd 1987. 97–106.; Szántó K.: *A jászberényi ferences templom története (1472–1972)*. Bp. 1974.; Sáros A.: *A jászberényi ferences templom újabb gótikus részei*. in: *MV.* 1978. 223–225.; Csóka F.: *A Ferencesrend történetének kutatása Magyarországon 1945–1976*. in: *LSz.* 1977. 359–362.; Altmann J.: *Előzetes jelentés a budavári ferences templom kutatásáról*. in: *AÉ.* 1973. 82–87.; Dankó K.: *Előzetes jelentés a sárospataki ferences templom kutatásáról*. in: *AÉ.* 1975. 266–272.; Szirmai K. – Altmann J.: *Előzetes jelentés a ferencesek temploma és a via pretoriától északra húzódó római kori épületmaradványok régészeti kutatásáról*. in: *BpR.* 1976. 223–238.; Valter I.: *A búcsúszentlászlói r. k. (volt ferences) templom helyreállítása*. in: *MV.* 1974. 16–21.; Prokopp M.: *A keszthelyi plébániatemplom gótikus falképei*. in: *ÉÉt.* 1980. 367–387.; Horváth A.: *Adatok Bács ferences templomának és kolostorának építéstörténetéhez*. in: *MűÉ.* 1982. 174–181.; Vándor L.: *A ferencesek középkori építészeti emlékei Zala megyében*. in: *Közlemények Zala megye közgyűjteményeiből*. 1986. 49–75.; Hervay F.: *Geschichte der Franziskaner in Ungarn bis zum Beginn der Reformation*. in: *800 Jahre Franz von Assisi. Franziskanische Kunst und Kultur des Mittelalters*. Red.: H. Kühnel. Krems-Stein 1982. 312–317.; Marosi E.: *Franziskanische Architektur in Ungarn*. in: *uo.* 461–470.

155. Bertalan H.: Das Klarissinnenkloster von Óbuda aus dem 14. Jahrhundert. in: AAr. 1982. 151–176.
156. Feuerné Tóth R.: V. István sírja a margitszigeti domonkos apácakolostor templomában. in: BpR. 1964. 115–131.; Uő.: A margitszigeti domonkos kolostor. in: BpR. 1971. 245–270.; Gyürky K.: A budavári domonkos kolostor területén végzett régészeti feltárások. in: BpR. 1971. 429–436.; Uő.: A koldulórendek városi kolostorai kutatásának szempontjairól és módszereiről. in: Középkori régészet 1970. 67–69.; Uő.: Az egykori budai domonkos kolostor. Bp. 1976.; Uő.: Das mittelalterliche Dominikanerkloster in Buda. Bp. 1981.; Bodor I.: A budavári domonkos templom képe a Schedel világkrónikájának metszetén. in: MV. 1973. 103–106.; Vékony G.: Adatok Juliánus utazásainak topográfájához. in: Sz. 1977. 1175–1191.
- 156a. Mezey L.: Irodalmi anyanelvűségünk kezdetei az Árpád-kor végén. A középkori laikus nőmozgalom, az Ó-magyar Mária siralom és a Margit-legenda credetkérdése. Bp. 1955.
157. Hársing L. – Kozák K.: A johanniták a középkori Magyarországon. in: Vg. 1979. 692–698.
158. Rászlai T.: Johanniták a középkori Somogy megyében. in: Somogy 1986. 77–84.
159. Boroviczény, K. G.: Kommentierte Bibliographie der Kreuzherren- und Hospitallorden, sowie deren Krankenhaus- und Bädergründungen in Ungarn in der Zeit der Arpaden. Freiburg 1970. kézirat.; Uő.: Cruciferi Domus Hospitalis Ecclesiae Sancti Regis Stephani, ein ungarischer Kreuzherrenorden. Előadás a 24. Nemzetközi Orvostörténeti Kongresszuson, Bp. 1974. aug. 26–31.
160. Siklósi Gy.: A középkori Alba Regia és a johannita lovagok. in: Élet és Tudomány 1984. 1681–1683.
161. Vándor L. ásatási jelentése in: Régészeti Füzetek 1976. 29 és 70.; Kozák K.: Constructions dans la Hongrie des XII–XVe siècles des ordres de chevalerie et d'hospitaliers et leur influence. in: AAr. 1982. 71–130.; Radvánszky A.: A Szent János lovagrend története Magyarországon. München 1986.; A johanniták középkori hazai történetének kronológiájára Vajay Sz.: A johannita rend lovagjai (1854–1987). h.n. 1987. 55–61.
162. Adrinyi G.: Zur Geschichte des Deutschen Ritterordens in Siebenbürgen. in: UngJ. 1971. 9–22.; H. Glassl: Der Deutsche Orden im Burzenland und in Kumanien (1211–1225). in: uo. 23–49.; F. Martini: Der Deutsche Ritterorden und seine Kolonisten im Burzeland. in: UngJ. 1976. 41–58.; Zimmermann, H.: Der Deutsche Ritterorden in Siebenbürgen. in: Die geistliche Ritterorden. Hrsg. v. J. Fleckenstein – M. Hellmann, Sigmaringen 1980.
163. Mályusz E.: Egyházi társadalom a középkori Magyarországon. Bp. 1971.; továbbá Uő.: A „csúti főesperesség”. in: LK. 1969. 271–277.; Uő.: Középkori egyházi értelmiségünk társadalmi alapjai. (a budai egyetem történetéhez) in: Eszmetört. 7–34.
164. Szűcs J.: A kereszténység belső politikuma a XIII. század derekán. IV. Béla és az egyház. in: TSz. 1978. 158–181.
165. Jakó Zs.: Az erdélyi értelmiség kialakulásának kezdetei. in: Jakó Zs.: Irás, könyv értelmiség. Bukarest 1976. 10–25.
166. Tímár Gy.: Pécs egyházi társadalma Károly Róbert korában. in: Baranyai Helytörténetírás. 1981. 13–56.
167. Köblös J.: A budai, fehérvári, győri és pozsonyi káptalan archontológiája 1458–1526. Bp. 1987.; Uő.: A Jagelló-kori egyházi közélet egyetemjárása. in: Értelmiség Magyarországon a 16–17. században. Szerk.: Zombori I., Szeged 1988. 23–48.; Uő.: A fehérvári káptalan vonzáskörzete a középkor végén. in: Dunántúl

- településtörténete VII. Veszprém 1989. 351–370.; hasonló munka az esztergomi kanonokokra Körmeny K.: Literátusok, magiszterek, doktorok az esztergomi káptalanban. in: Művelődéstört. 176–203.
168. Mezey L.: Dcátság és Európa. Bp. 1979. 93.
169. Györfly Gy.: A „lovagszent” uralkodása (1077–1095). in: TSz. 1977. 552.
170. Juhász K.: Das Kapitel von Arad als glaubwürdiger Ort. in: MIÖG. 1954. 406–424.; Uő.: Az aradi hiteleshely vezetői. Kny. a Szántó Kovács János Múzeum Évkönyvéből. Orosháza 1960.; Uő.: Egy dél-alföldi hiteleshely kiadványai. Aradi regeszták. Gyula 1962.; Sill F.: A vasvár-szombathelyi káptalan hiteleshelyi tevékenysége. in: Vas megye Múltjából 1976. 20–60.; Kóta P.: A vasvári káptalan korai oklevelei. in: LSz. 1987. 17–29.; Varga Á.: A váradi káptalan hiteleshelyi működése. in: Művelődéstörténeti tanulmányok. Szerk.: Csetri E. – Jakó Zs., Bukarest 1980. 20–35.; további irod. a kanonokokra: Pásztor E.: Sulla origini della vita comune del clero in Ungheria. in: La vita comune del clero nei secoli XI e XII. Atti della Settimana di studio: Mendola, settembre 1959.; Petrovich E.: Adatok a Pécs, Káptalan utca 2. számú ház történetéhez. in: JPMÉ. 1956. 31–47.; Sándor M.: A Káptalan utca 4-es számú középkori épület Pécssett. in: ÉÉt. 1983. 165–183.; Körmeny J.: A felsőorszi préposti kúria története. in: VMMK. 1978. 249–256.; Almási T.: Megjegyzések Rogerius magyarországi méltóságviseléséhez. in: AUSz. 86 (1988) 9–15.
171. Györfly Gy.: A magyar egyházszerzés kezdeteiről újabb forráskritikai vizsgálatok alapján. in: MTA II. OsztK. 1969. 199–225.
172. Holub J.: Bonipertus. in: JPMÉ. 1959. 97–101.
173. Petrovich E.: Szent Mór pécsi püspök. in: Va. 1971. 85–93.
174. Szegefy L.: Gellért, marosi püspök. in: Va. 1976. 91–96.; Uő.: Gellért püspök halála. in: AUSz. 61 (1979) 19–28.; Uő.: Szent Gellért családjáról. in: AUSz. 75 (1983) 11–19.; Uő.: Adalékok Szent Gellért püspök műveltségének kutatásához. in: Juhász Gyula Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei 1985. 43–49.; Rónay Gy.: Szent Gellért és legendái. in: Va. 1980. 577–588.; Uő.: Szent Gellért Pannóniában. in: Va. 1983. 570–582.; Mezey L.: Gellért problémák. in: Va. 1980. 590–598.; Kristó Gy.: Gellért püspök, valamint Péter és Aba Sámuel királyok viszonyának kérdéséhez. in: MK. 1985. 170–180.
175. Pais D.: Miklós püspök írta-e a tihanyi alapítólevelet? in: MNy. 1955. 10–17.; ifj. Horváth J.: Miklós püspök és a tihanyi alapítólevél. in: MNy. 1955. 146–156.
- 175a. A. Paravicini Bagliani: Un frammento del testamento del Cardinale Stephanus Hungarus (†1270) nel Codice C 95 dell'Archivio del Capitolo di San Pietro. in: Rivista di Storia della Chiesa in Italia 1971. 168–182.
176. Tímár Gy.: Pécs Károly Róbert-kori püspökei. in: A pécsi egyházmegye schematizmusa. Pécs 1981.; Uő.: Pécs egyházi társadalma Károly Róbert korában. in: Baranyai Helytörténetírás 1981. 19–32.
177. Juhász K.: Magyar főpap Avignonban. in: Va. 1955. 629–632.
178. Fügedi E.: Alsáni Bálint, a pécsi egyetem második kancellárja. in: Jubileumi tan. 97–109.
179. V. Kovács S.: Garázda Péter. in: ItK. 1957. 48–62.; Janus Pannonius. Szerk.: Kardos T. – V. Kovács S., Bp. 1975.; Kardos T.: Bakócz Tamás. in: Vg. 1971. 528–535.; Csapodi Cs.: Bakócz Tamás, a humanista. in: ItK. 1983. 59–66.; Grieger, R.: Filipecz Johann Bischof von Waradein. Diplomát der Könige Matthias und Wladislaw. München 1982.; Juhász K.: Bischof Albert Hangácsy von Csanád (1457–1466). Hunanist, Kirchenfürst und geistlicher Krieger. in: Historisches Jahrbuch 1959. 64–81.; Juhász K.: Nikolaus von Chaak. Ein Bischof zur Zeit des ungarischen Bauernaufstandes 1514. in: Burgenländische Heimatblätter 1958.

- 173–182.; Juhász K.: Egy magyar főpap Hunyadi János oldalán (Remetei Péter). in: Va. 1965. 470–473.; Rainer P.: Vetési Albert veszprémi püspök. in: VMKK. 1986. 227–233.; Zaisberger, F.: Bernhard von Rohr und Johann Beckenschlager, Erzbischof von Gran – zwei Salzburger Kirchenfürsten in der 2. Hälfte des 15. Jahrhunderts. Wien 1963. (kézirat); Beke M.: Mátyás király és az esztergomi érsekek. in: Tudományos Füzetek 6. (Mátyás király és a vidéki Magyarország) Tata 1990. 28–35.; Bónis Gy.: Olasz vikáriusok Magyarországon a reneszánsz korában és a Beneéthy-formuláskönyv. in: LK. 1974. 89–101.; Bodor I. – Fügedi E. – Takács I.: A középkori Magyarország főpapi pecsétjei. Bp. 1984.
180. Fügedi E.: A XV. századi magyar püspökök. in: TSz. 1965. 477–498.; angolul Acta Historica 1965. 375–391.
181. Sugár I.: Az egri püspökök története. Bp. 1984.
182. Győregyházmegyei Almanach. Győr 1968. 21–79. (A győri püspökök sora.); Váci egyházmegyei Almanach. Szerk.: Bánk J., Vác 1970. 107–146. (A váci egyházmegye püspökei)
183. Mezey L.: Ország „egyetem nélkül” – a magyar felsőoktatás a középkor végén. in: A 600 éves jogi felsőoktatás történetéből 1367–1967. Szerk: Czizmadia A., Pécs 75–88.; Koszta L.: Adalékok a székesegyházi alsópapság XIII–XIV. századi történetéhez. in: AUSz. 86 (1988) 15–26.
184. Kralovánszky A.: A székesfehérvári királyi bazilika alapításának kérdéséhez. in: MFMÉ. 1966–1967. 2. 121–125.; Uő.: A székesfehérvári királyi bazilika alapításának és István királlyá koronázásának kérdéséhez. in: Fejér megyei Szemle 1967. 48–54.; Uő.: Előzetes jelentés az 1965. évi székesfehérvári feltárásokról. in: Alba Regia 1967. 253–262.; H. Koller: A székesfehérvári királyi trónus kérdése. in: Székesfehérvár 2. 7–20.; Marosi E.: Mátyás király székesfehérvári sírkápolnája. in: uo. 169–184.; Engel P.: Temetkezések a középkori székesfehérvári bazilikában. in: Sz. 1987. 613–636.; további királyi prépostságokra vonatkozó munkák: Sill F.: A vasvár-szombathelyi székeskáptalan történetének vázlatja. in: Szombathelyi egyházm. 173–243.; Gerevich L.: The royal court (curia), the provost's residence and the village at Dömös. in: AAr. 1983. 385–409.; Borsa I.: III. Béla 1177. évi könyvalakú privilégiuma az aradi káptalan számára. in: LK. 1962. 205–218.; H.-W. Schuster: Zur Autonomie der Hermannstädter Propstei. in: UngJ. 1988. 1–9.
185. Deér J.: Aachen und die Herrschersitze der Árpaden. in: MIÖG. 1971. 1–56.
186. Mezey L.: Székesfehérvár egyházi intézményei a középkorban. in: Székesfehérvár 2. 27.
187. ifj. Horváth J.: Székesfehérvár korai történetének néhány kérdése az írásos források alapján. in: Székesfehérvár 1. 113.
188. Gerics J.: A királyi kápolna tagjai által folytatott hiteleshelyi tevékenység történetéhez. in: LK. 1956. 31–34.; Kubinyi A.: Királyi kancellária és udvari kápolna Magyarországon a XII. század közepén. in: LK. 1975. 59–121.; Bónis Gy.: A Capella regia és a pécsi egyetemalapítás. in: A 600 éves jogi felsőoktatás történetéből 1367–1967. Szerk.: Czizmadia A., Pécs 1968 21–26.; Kumorovitz L. B.: A budai várkápolna és a Szent Zsigmond-prépostság történetéhez. in: TBM. 1963. 109–151.
189. Jankovich M.: Buda-környék plébániáinak középkori kialakulása és a királyi kápolnák intézménye. in: BpR. 1959. 57–98.
190. Szűcs J.: István király Intelmei – István király állama. in: Szűcs J.: Nemzet és történelem. Bp. 1984.2 359–379.
191. Győrffy Gy.: Szent László egyházpolitikája. in: Emlékkönyv a Túrkevei Múzeum fennállásának 20. évfordulójára. Szerk.: Dankó I., Túrkeve 1971. 63–71., Uő.: A „lovagszent” uralkodása (1077–195) in: TSz. 1977. 542–554.

192. Szűcs J.: A kereszténység belső politikuma. IV. Béla és az egyház. in: TSz. 1978. 158–181.
193. Mályusz E.: A konstanzi zsinat és a magyar főkegyúri jog. Bp. 1958., németül Das Konstanzer Konzil und das königliche Patronatsrecht. Bp. 1959.; Csizmadia A.: A konstanzi bulla hatása a főkegyúri jog fejlődésére. in: Csizmadia A.: Jogi emlékek és hagyományok. Bp. 1981. 77–110., németül Die Auswirkung der „Bulle“ von Konstanz auf Entwicklung des Oberpatronatsrechts. in: Acta Iuridica 1960. 53–82.; Szentirmai, A.: De „jure supremi patronatus“ regnum Hungariae. in: Monitor Ecclesiasticus 1961. 281–291.; Bard I.: The Break of 1404. Between the Hungarian Church and Rome. in: UngJ. 1976. 59–70.
194. Kardos T.: A huszita mozgalmak és Hunyadi Mátyás szerepe a magyar nemzeti egyház kialakításában. in: Sz. 1950. 121–177.; Havas L.: A. Cortesius panegyricusa Mátyás és a pápaság diplomáciai érintkezésének tükrében. in: ItK. 1965. 323–327.; Adriányi G.: Die Kirchenpolitik des Matthias Corvinus (1458–1490). in: UngJ. 1976. 83–92.
195. Kapitányffy I. – Szepeffy T.: Paulus Hungarus két Notabiliájának magyar vonatkozású helyei. in: KKKK. 288.; a gregoriánus reformra M. Plezia: II. Pápai bullája a lengyel, vagy a magyar érsekhez? Klasszika-Filológiai Tanulmányok III. /Opuscula classica mediaevalique in honorem J. Horváth/ Bp. 1978. 353–366.; Székely Gy.: VII. Gergely. Bp. 1984.; Sweeney, J. R.: Gregory VII, the program, and the Hungarian church at the end of the eleventh century. La Riforma Gregoriana e l'Europa. Salerno, 20–25 maggio 1985. in: Studi Gregoriani 1991. 265–275.
196. J. R. Sweeney: Innocent III. and the Esztergom election dispute. in: AHP. 1977. 113–138.
197. Gerics J.: Krónikáink és a III. András-kori rendi intézmények friauli-aquileiai kapcsolatairól. in: FK. 1975. 309–325.
198. in: ZRK. 1963. 174–235.
199. Bónis Gy.: Egyházi bírászkodás az Árpád-kori Magyarországon. in: Va. 1971. 520–526.
200. Bónis Gy.: Az egyházi és a világi jog határai a középkorban. in: Eszmetört. 235–242.
201. Bónis Gy.: Középkori jogunk elemei. Bp. 1972.; itt említendő V. Kovács S.: Az Akadémiai Könyvtár kézirtárának egyházi tartalmú középkori kódex-törédei. in: MK. 1983. 251–263.
202. A. Szentirmai: Das Recht der Erzdechanten (Archidiakone) in Ungarn während des Mittelalters. in: ZRK. 1957. 132–201.; Uő.: Die Anfänge des Rechts der Pfarrei in Ungarn. in: Österreichisches Archiv für Kirchenrecht 1959. 28–36.; Uő.: Die ungarische Diözesansynode im Spätmittelalter. in: ZRK. 1961. 266–292.; Uő.: Der Einfluss des byzantinischen Kirchenrechts auf Gesetzgebung Ungarns im 11. und 12. Jahrhundert. in: Jahrbuch der österreichischen Byzantinischen Gesellschaft 1961. 73–83.
203. Erdő P.: Eheprozesse im mittelalterlichen Ungarn. in: ZRK. 1986. 250–276.
204. Waldmüller, L.: Die Synoden in Dalmatien, Kroatien und Ungarn. Von der Völkerwanderung bis zum Ende der Arpaden. Paderborn 1987.; itt említendő még Adriányi G.: Die ungarischen Synoden. in: Annuarum Historiae Conciliorum 1976. 541–575.; Hiller I.: Hazai egyházmegyéék Mohács előtti nyomtatott zsinati határozatai. in: MK. 1986. 67–77.; Jánosi M.: Az első ún. esztergomi zsinati határozatok keletkezésének problémái. in: AUSz. 88 (1986) 22–30.
205. Radó P.: A magyar liturgia eredete a XI. században. in: Va. 1957. 391–399.

206. Török J.: A középkori magyarországi liturgia története. in: *Kódexek a középkori Magyarországon*. Szerk.: Vizkelety A., Bp. 1985. 49–66.; Dobszay L.: A középkori magyar liturgia István kori elemei. in: *Szt. István és kora*. 151–155.
207. Radó P.: *Libri liturgici manuscripti bibliothecarum Hungariae*. Ed. Mezey L., Bp. 1973.
208. Falvy Z.: A gráci anifonárium. in: *Zenatudományi tanulmányok 1955*. 17–49.; Uő.: Latin nyelvű költészetünk korai emlékei a Gráci Antifonáriumban. in: *FK*. 1959. 399–409.; Falvy L. – Mezey L.: *Codex Albensis*. Graz–Bp. 1963.
209. Falvy L.: A Pray-kódex zenci paleográfiája. in: *Erkel Ferenc és Bartók Béla emlékére*. Szerk.: Szabolcsi B. – Bartha D., Bp. 1954. 509–533.; P. Ratkos: A Pray-kódex keletkezése és funkciója. in: *Sz*. 1968. 941–964.; Szepessy T.: Beiträge zu den Quellen des Pray-Kodexes. in: *Acta Antiqua* 1969. 49–53.; Mezey L.: A Pray-kódex keletkezése. in: *MK*. 1971. 425–471.; Veszprémy L.: Megjegyzések a Pray-kódex sacramentarium maiusa sanctoralejáról. in: *MK*. 1984. 87–95.; Uő.: A Halotti Beszéd és Könyörgés viszonya a Pray-kódexhez. in: *MNy*. 1984. 329–330.
210. Pl. Szigeti K.: A Szelepcsényi-kódex. in: *MK*. 1961. 363–370.; Uő.: A Mátyás-graduále továbbélésének kérdése. in: *MK*. 1963. 327–332.; Uő.: A gótika liturgikus lelkisége Baththyány Boldizsár miskönyve alapján. in: *Va*. 1978. 704–708.; Pfeiffer J. – Szigeti K.: A veszprémi székesegyház zenéjének története. München 1985.; Szendrei J.: Középkori hangjegyírások Magyarországon. A magyar notáció története. in: *Műhelytanulmányok a magyar zenetörténethez*. Bp. 1983. 11–159.; Uő.: A középkori magyarországi zene története. in: *Kódexek a középkori Magyarországon*. Szerk.: Vizkelety A., Bp. 1985. 67–76. (átfogó bibliográfiával); Dobszay L.: Dallamminták a verses Szent Imre-zsolozsmához. in: *Zenatudományi Dolgozatok* 1979. 71–84.; Dobszay L. – Prószéki G.: *Corpus antiphonarium officii ecclesiarum Centralis Europae*. Bp. 1988.
211. *Magyarország zenetörténete I. Középkor*. Szerk.: Rajeczky B., Bp. 1988.
212. Marosi E.: *Die Anfänge der Gotik in Ungarn*. Bp. 1984. Elsősorban a Liturgische Ordo und der Bau der Katedrale von Esztergom fejezet, ill. Uő.: Megjegyzések a középkori magyarországi művészet liturgiai vonatkozásaihoz. in: *Mert ezt Isten hagyta*. 88–116.; továbbá Guzsik T.: Szakrális építészeti terek funkcióelemzése II. (Nyugati középkori liturgiák és építészetük) Bp. 1988.
213. Györfly Gy.: *István király és műve*. Bp. 1977. 293–308.
214. Bálint S.: *Compostela és hazánk*. in: *Régi és új a liturgia világából*. Prof. Radó Polikárp OSB. emlékének. Szerk.: Szennay A., Bp. 1975. 200–212.; magyar anyagot említ Mieck, I.: *Osteuropäer in Santiago de Compostela*. in: *Forschungen zur osteuropäischen Geschichte*. 25. Bd., Werner Philipp zum 70. Geburtstag. Hrsg. v. H.-J. Torke, Berlin 1978. 239–252.
215. Holl B.: A középkori magyar Jeruzsálem-járás és Pécsváradi Gábor utazásának néhány tanulsága. in: *Művelődéstört.* 269–295.; Pécsváradi Gábor: Jeruzsálemi utazás. Szerk.: Holl B., Bp. 1983.; említendő még Györfly Gy.: Egy Mohács előtti búcsús ima. in: *MK*. 1970. 209–214.; Borsá G.: Két Perandi-féle nyomtatott búcsúlevél az Országos Levéltárban in: *OSZKÉvk*. 1959. 279–291.; Uő.: A török ellen Magyarországon hirdetett 1500. évi búcsú és az azzal kapcsolatos nyomtatványok. in: *OSZKÉvk*. 1960. 241–279.; Uő.: A Szent Antalról nevezett ispotályos rend Magyarországon terjesztett nyomtatványai (1505–1506). in: *OSZKÉvk*. 1961–1962. 223–231.; Uő.: A római Szent Péter bazilika építése javára hirdetett búcsú magyarországi terjesztésére készült nyomtatványok (1508–1509). *OSZKÉvk*. 1963–1964. 179–186.; Uő.: Bakócz Tamás nyomtatott búcsúlevele az 1514. évi kereszteshadjárat hirdetéséhez. in: *MK*. 1977. 217–231.; Uő.: Bakócz Tamás újabb nyomtatott búcsúlevele. in: *MK*. 1979. 400–408.; Uő.: A Szentlélekről elnevezett ispotályrend búcsúlevele Esztergomban. in: *OSZKÉvk*. 1982–1983. 207–220.; Schramm F.: Búcsújárás Magyarországon. in: *Teológia* 1968. 94–100.; Bangó F. J.:

- Die Wallfahrt in Ungarn. Wien 1978.; Sümeji J.: A középkori búcsúk kérdéséhez. in: Actas 1985/1. 8–34.
216. Bálint S.: Ünnepi kalendárium I–II. Bp. 1977.; Uő.: Karácsony, húsvét, pünkösd. Bp. 1973.
217. Fügedi E.: Kapisztrán János csodái. Találkozás a középkori népi vallásossággal. ET. 1977. 555–564.; Knapp É.: Remete Szent Pál csodái. in: Sz. 1983. 511–555. és in: Mert ezt Isten hagyta. 117–188.; a népi vallásossághoz továbbá Makkai L.: A középkori magyar hitvilág problematikájához. in: ET. 1983. 106–116.; Szelestei N. L.: Magyar nyelvű közgyónásszöveg a XVI. század elejéről. in: MNy. 1976. 502–503.; Bálint S.: „Körülfogták az ördögök” Egy középkori templomi példázat sorsa néphagyományunkban. in: Va. 1980. 446–448.
218. in: Forschungen über Siebenbürgen und seine Nachbarn I–II. Hrsg. v. K. Benda – Th. Bogyay – K. Glassl – Zs. Lengyel, München 1988. 93–103.; Szent Miklós patrocíniumok összegyűjtése Palovics L.: Szent Miklós patrocíniuma és a településtörténet. in: Quibus expedit universis. Szerk.: Ladányi E., Bp. 1980. 93–122.
219. Klaniczay G.: A középkori magyarországi szentkultusz-kutatás problémái. in: TSz. 1981. 273–286., újranyomva Szentkultusz a középkori Magyarországon. in: Uő.: A civilizáció permén. Bp. 1990. 211–229.; Uő.: Le culte des saints dans la Hongrie médiévale. Problèmes de recherche. in: Acta Historica 1983. 57–77.; további munkák közül Kerny T.: A katonaszentek ikonográfiájának néhány sajátossága és szerepe a középkori magyar művészetben. in: ArsH. 1984. 161–176.; Veszprémy L.: Szentkultusz korai liturgikus kódexeinkben. in: ArsH. 1989. 15–21.
220. Klaniczay G.: Az Anjuok és a szent királyok. in: Mert ezt Isten hagyta. 65–89.; Uő.: Az 1083. évi magyarországi szentté avatások. in: Művelődéstört. 15–32.; Uő.: Szent István legendái a középkorban. in: Szt. István és kora. 185–196.; továbbá Kristó Gy.: Az Árpád-dinasztia szentjei és legendái. in: Kristó Gy.: Tanulmányok az Árpád-korról. Bp. 1983. 359–368.; Szántó K.: A Szent Jobb tiszteletének kezdete. in: Va. 1985.; Uő.: A Szent Jobb tisztelete a középkorban. in: Szt. István és kora. 173–180.; Mezey L.: Szent Imre történetisége. in: Va. 1981. 783–786.; Dömötör T.: Árpádházi Imre herceg és a csodaszarvas monda. in: FK. 1958. 317–325.
221. Athleta Patriae.
222. Kulcsár P.: A cserhalmi ütközet László legendájában. in: ItK. 1967. 162–163.; Vekerdli L.: Szent László-énekhez. in: ItK. 1972. 133–145.; Bálint S.: A cserhalmi ütközet ikonográfiája. in: Va. 1977. 379–380.; Szegfű L.: A kerlési (cserhalmi) ütközet leányrablás epizódjának nyomozása. in: Juhász Gyula Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei. 1977. 23–31.; Lukács Zs.: A Szent László legenda a középkori falfestészetben. in: Athleta Patriae. 161–204.; Vargyas L.: Honfoglalás előtti hagyományok Szent László legendájában. in: Athleta Patriae. 9–18.; Vizkelety A.: Nomádkori hagyományok vagy udvari-lovagi toposzok? in: ItK. 1981. 253–275.; Vargyas L.: Nomádkori hagyományok vagy udvari-lovagi toposzok? A Szent László hagyomány vitájához. in: ET. 1983. 296–302.; V. Kovács S.: A László-ének keleti forrásai. in: ItK. 1983. 32–40., újranyomva A középkori László-ének bizánci clemci. címmel in: Uő.: Eszmetörténet és régi magyar irodalom. Bp. 1987. 91–109.; László Gy.: A Szent László-legenda középkori falképei. in: Uő.: Óseinkről. Bp. 1990. 230–237.
223. Sz. Jónás I.: Árpád-házi Szent Erzsébet. Bp. 1986.; további munkák: Vida T.: Szent Erzsébet és Marburgi Konrád. in: Va. 1981. 792–795.; Dietrich von Apolda legendája Szent Erzsébetről 1298-ból. in: Va. 1981. 795–796.; Sz. Jónás I.: Egy XIII. századi női ideál Árpád-házi Szent Erzsébet hagiográfiája alapján. in: Vg. 1982. 88–92.

224. Sankt Elisabeth. Fürstin, Dienerin, Heilige. Aufsätze, Dokumentation, Katalog. Hrsg. v. der Philipps-Universität Marburg. Sigmaringen 1981.
225. Bálint S.: Kozma és Damján tisztelete a régi Magyarországon. in: OtK. 1972. 141–145.; Vida M.: A Kozma-Damján tisztelet írásos és tárgyi emlékei Magyarországon. in: OtK. 1980. 257–265.; Vida M.: Szent Kozma és Damján magyarországi tiszteletének eredete és értelmezése (11–14. század). in: Sz. 1981. 340–367.; említendő még Bálint S.: Szent Egyed tisztelete a régi Magyarországon és a mai néphagyományban. in: SMM. 1974. 3–6.
226. Györfly Gy.: Becket Tamás és Magyarország. in: FK. 1970. 153–158., angolul Thomas Becket and Hungary. in: Angol filológiai tanulmányok 1969. 45–52.
227. Orbán I.: Adatok Árpád-házi Szent Margit tiszteletéhez. és Uő.: Adatok Antiochiai Szent Margit kultuszához. in: Actas-Acta Iuvenum 1986. 7–30. és 117–24.
228. Király I.: Árpád-házi Szent Margit és a sziget. Bp. 1979.; további munkák: Mezey L.: Árpád-házi Szent Margit lelkeségének forrásai. in: Va. 1971. 291–296.; Dümmerth D.: Árpád-házi Szent Margit halála éve és a legendák. in: ItK. 1972. 617–620.; Wehli T.: „Margarete Ungarie” ábrázolása egy regensburgi kódexben. ArsH. 1986. 159–163.
229. Manikowska, H.: Zwischen Askesis und Modestia. Buss- und Armutsideale in polnischen, böhmischen und ungarischen Hofkreisen im 13. Jahrhundert. in: Acta Poloniae Historica 1983. 33–53.
230. Pl. Horváth J.: Árpád-kori latin nyelvű irodalmunk stílusproblémái. Bp. 1954.; Uő.: A Gellért legendák forrásértéke. in: MTA I. OsztK. 1958. 21–72.; Uő.: A Gellért-legendák keletkezése és kora. in: KKKK. 147–163.; Gerics J.: Krónikáink és a Szent László-legenda szövegkapcsolatai. in: KKKK. 113–136.; Uő.: A Hartvik-legenda mintáiról és forrásairól. in: MK. 1981. 175–189.; Csóka J. L.: A latin nyelvű történeti irodalom kialakulása Magyarországon a XI–XIV. században. Bp. 1967.; Uő.: Szent Gellért kisebb és nagyobb legendájának keletkezéstörténete. in: KKKK. 137–145.; Kristó Gy.: I. István és családja Árpád-kori történetírásunkban. in: AUSz. 40 (1972) 51–72.; Uő.: A nagyobbik és a Hartvik-féle István-legenda szövegkapcsolatahoz. in: AUSz. 90 (1990) 43–62.; Pražak, R.: A Legenda Sanctorum Zoerardi et Benedicti történelmi és kulturális összefüggései. in: ItK. 1980. 393–408.; Uő.: A 11. századi legelső magyarországi szentekről szóló legendák datálásának és tipológiai besorolásának néhány kérdéséről. in: TSz. 1982. 444–457.; Boba I.: Saint Andreas-Zoerard: a Pole or an Istria? in: UngJ. 1976. 65–72.; Tóth S.: Magyar és lengyel Imre-legendák. in: AUSz. 11 (1962) 1–72.; Perényi J.: A Szent László-legenda Oroszországban. in: AUSB. 1957. 172–185.; Szegfű L.: Kortörténeti problémák Gellért püspök Deliberációjában és legendáiban. in: AUSz. 83 (1986) 11–21.; Szelestei N. L.: A Szent László-legenda szöveganyagvizsgálásáról. in: MK. 1984. 176–203.
231. Tarnai A.: „A magyar nyelvet írni kezdik”. Irodalmi gondolkodás a középkori Magyarországon. Bp. 1984.
232. Csapodi Cs.: A legrégebbi magyar könyvtár belső rendje. in: MK. 1957. 14–24.; Uő.: A középkori könyvtárak eszmetörténeti tükröződése. in: Eszmetört. 55–70.; itt említendő Csapodi Cs.: Filipec János nagyváradi és olmützi püspök könyvei. in: MK. 1967. 243–249.; Körmendy K.: A Knauz-hagyaték és az esztergomi egyház középkori könyvtárának sorsa. Bp. 1979.
233. Körmendy K.: Az esztergomi Collegium Christi és könyvtára a XIV–XVI. században. in: MK. 1983. 1–20.; Mészáros I.: Az esztergomi középkori Collegium Christi. in: Sz. 1984. 342–360.; egyházi iskolákra és tankönyveikre Mészáros I.: Magyarországi iskoláskönyv a XII. század első feléből. in: MK. 1961. 371–398., ugyanerre Csóka J. L.: Az esztergomi főszékesegyházi könyvtár MS III. 184. kódexe. in: Sz. 1982. 969–985.; Mészáros I.: Szalkai László fogalmazási tankönyve 1490-ből. in: FK. 1966. 303–332.; Uő.: Az iskolaügy története Magyarországon

- 996–1777. Bp. 1981.; Uő.: Középkori hazai iskoláskönyvek. in: MK. 1986. 113–134.; Holl B.: Egy ismeretlen középkori iskoláskönyv és magyar verses nyelvemlék 1433-ból. in: MK. 1984. 3–23.; Gábrriel Astrik: The University of Paris and its Hungarian Students and Master. Frankfurt 1986. (Gábrriel A. bibliográfiájával); Mezey L.: A teológia (patrisztika) és a skolasztika jelentkezése az Árpád-kori Magyarországon. in: Eszmetört. 213–226.; Kardos T.: A pécsi Egyetemi Beszédek és a humanizmus. in: Jubileumi tan. 129–162.; Petrovich E.: A pécsi egyetemi beszédgyűjtemény. in: uo. 163–223.; Uő.: A középkori pécsi egyetemmel kapcsolatos szentbeszédek kora. in: ItK. 1966. 142–146.; Timkó P.: A „Pécsi Egyetemi Beszédek” szellemi háttere. in: ItK. 1979. 1–14.; Mezey L.: A latin írás magyarországi történetéből. I–III. in: MK. 1966. 1–9., 205–216., 285–304.
234. Fügedi E.: Az esztergomi érsekség gazdálkodása a XV. század végén. in: Sz. 1960. 82–124. és 505–555.
235. Maksay F.: Benedekrendi gazdálkodás Tihanyban a XIII–XIV. századi strukturaváltás idején. in: SMM. 1972. 3–13.
236. Mályusz E.: Az egyházi tizedkizsákmányolás. in: Tanulmányok a parasztság történetéhez Magyarországon a 14. században. Szerk.: Székely Gy., Bp. 1953. 320–333.
237. Csizmadia A.: A tized Erdélyben. in: Jogtörténeti tanulmányok IV. Bp. 1980. 43–58.
238. Solymosi L.: Harangozó nevű települések a középkori Magyarországon. in: Dunántúl településtörténete VIII. Veszprém 1989. 281–291.; Uő.: Egyházi és világi (földesúri) mortuárium a 11–14. századi Magyarországon. in: Sz. 1987. 547–582., németül in: Forschungen über Siebenbürgen und seine Nachbarn I–II. Hrsg. v. K. Benda – Th. Bogyay – K. Glassl – Zs. Lengyel, München 1988.; egyházi gazdálkodáshoz még Bolla I.: A királyi és egyházi birtokok népei a korai feudalizmus idején. in: Jogtörténeti tanulmányok IV. Bp. 1980. 19–42.; Sugár I.: Az egri püspökség és káptalan középkori vizafogó szegyéi a Tiszán. in: Archivum 1979. 5–33.; Szabó I.: Bács, Bodrog és Csongrád megye dézsmalajstromai 1522-ből. Bp. 1954.; Kulcsár P.: Az 1522-es szegedi tizedjegyzék mint történeti forrás. in: Tanulmányok Csongrád megye történetéből VIII. Szeged 1984. 5–27.
239. Borosy A.: Egyház és honvédelem az Árpád-korban. in: HK. 1987. 199–234.
240. Sweeney, J. R.: Magyarország és a keresztes hadjáratok a 12–13. században. in: Sz. 1984. 114–124.
241. Veszprémy L.: Az Árpád-kori várszervezet klerikus várjobbágairól. in: HK. 1985. 421–425.
242. Székely Gy.: Az egyházi nagybirtok újjászervezése. Harc az egyházi kizsákmányolás ellen – eretnekmozgalmak. in: Tanulmányok a parasztság történetéhez Magyarországon a 14. században. Szerk.: Székely Gy., Bp. 1953. 361–376.; Uő.: A huszitizmus visszhangja Magyarországon in: MTA II. OsztK. V. köt. 1954. 135–172.; Uő.: A huszitizmus és a magyar nép I–II. in: Sz. 1956. 331–367. és 556–590.; Székely Gy.: Hitújító a máglyán. Husz János és a huszitizmus a konstanzi per tükrében. in: Vg. 1965. 583–590.; Kardos T.: Huszita mozgalmak és Hunyadi Mátyás szerepe a magyar nemzeti egyház kialakulásában. in: Sz. 1950. 121–177.; Uő.: Huszita-típusú kantilénáink. in: ItK. 1953. 81–95.; Uő.: A huszita biblia kletkezése. in: MTA I. OSZTK. 1952. 127–177.; Károly S.: A huszita mozgalom és a magyar írásbeliség. in: Tanulmányok a csehszlovák-magyar irodalmi kapcsolatok köréből. Szerk.: Sziklay L., Bp. 1965. 73–92.; Földes É.: A huszita-táborita népoktatási törekvések hatása Magyarországon a XV. és XVI. században. in: Magyar Pedagógia 1962. 458–471.; Fehértői K.: Husziták voltak-e a Heves megyei hereticusok? in: Sz. 1973. 453–439.

243. Mollay K.: Macskakő-Katzenstein. Feudális anarchia és huszitizmus Sopron környékén (1440–1456). in: SSz. 1963. 122–135.; Uő.: Sopron ismerkedése a huszitizmussal. in: SSz. 1964. 333–335.; Verbényi L.: A huszitizmus egyik fő támogatója Sopronban. Zsigmond Sopronba költözteti át Zsófia cseh királynét. in: SSz. 1967. 43–47.; itt kell megemlíteni, hogy a XIV. század elején Budán is felütötte a fejét az eretnkség Zsolnay L.: Amikor a budaiak kiátkozták a pápát. in: Vg. 1961. 37–41.
244. Redl K.: Problémák Gellért püspök Deliberatiojában. in: ItK. 1965. 211–217.; Szegfű L.: Eretnkség és tirannizmus. in: ItK. 1968. 501–516.; Rónay Gy.: Bogumilizmus Magyarországon a XI. század elején Gellért püspök „Deliberatio”-jának tükrében. in: ItK. 1956. 471–474.
245. Gerardi Moresenae Accclesiae seu Csanadiensis Episcopi: Deliberatio supra hymnum trium puerorum. Ed. G. Silagi, Turholt 1978.; részletek magyarul is megjelentek Karácsonyi Béla és Szegfű László fordításában: Szemelvények Gellért Deliberatiojából. in: Vg. 1976. 97–99.; Gellért püspök: Elmékedés a tudós Isingrimus számára a három fiú himnuszáról. (Negyedik könyv) in: A magyar középkor irodalma. Szerk.: V. Kovács S., Bp. 1984. 615–638.

Rövidítésjegyzék

- AAr. = Acta Archaeologica
- AÉ. = Archacológiai Értesítő
- AHA. = Acta Historiae Artium
- AHP. = Archivum Historiae Pontificiae
- ArsH. = Ars Hungarica
- Athleta Patriae. = Athleta Patriae. Tanulmányok Szent László történetéhez. Szerk.: Mezey L., Bp. 1980.
- AUSB. = Annales Universitatis Scientiarum Budapestiensis de Rolando Eötvös nominatae. Sectio Historica
- AUSz. = Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta Historica
- BpR. = Budapest Régiségei
- DDMÉ. = A debreceni Déri Múzeum Évkönyve
- ET. = Ethnographia
- ÉÉt. = Építés- Építészettudomány
- EMÉ. = Az Egri Múzeum Évkönyve
- Eszmetört. = Eszmetörténeti tanulmányok a magyar középkorról. Szerk.: Székely Gy., Bp. 1984.
- FA. = Folia Archaeologica
- FK. = Filológiai Közöny
- HK. = Hadtörténeti Közlemények
- HOMÉ. = A miskolci Herman Ottó Múzeum Évkönyve
- HOMK. = A miskolci Herman Ottó Múzeum Közlemények
- ItK. = Irodalomtörténeti Közlemények
- JPMÉ. = Janus Pannonius Múzeum Évkönyve
- Jubileumi tan. = Jubileumi tanulmányok a pécsi egyetem történetéből I. Szerk.: Csizmadia A., Pécs 1967.
- KKKK. = Középkori kútfóink kritikus kérdései. Szerk.: Horváth J. – Székely Gy., Bp. 1974.

- **Középkori régészet 1970.** = Középkori régészeti tudományos ülészek
1970. dec. 8-10. Szerk.: Nagy E.
(Régészeti Füzetek II/13.a) Bp. 1971.
- **Középkori régészet 1985.** = Középkori régészetünk újabb eredményei
és időszerű feladatai. Szerk.: Fodor I. – Selmeczi L.,
Bp. 1985.
- **LK.** = Levéltári Közlemények
- **LSz.** = Levéltári Szemle
- **Mert ezt Isten hagyta.** = „Mert ezt Isten hagyta...” Szerk.: Tüskés G., Bp. 1986.
- **MFMÉ.** = A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve
- **MIÖG.** = Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung
- **MK.** = Magyar Könyvszemle
- **MNy.** = Magyar Nyelv
- **MTA I. OsztK.** = A Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományi
Osztályának Közleményei
- **MTA II. OsztK.** = A Magyar Tudományos Akadémia Társadalmi-történeti
Tudományok Osztályának Közleményei
- **MűÉ.** = Művészettörténeti Értesítő
- **Művelődéstört.** = Művelődéstörténeti tanulmányok a magyar középkorról.
Szerk.: Fügedi E., Bp. 1986.
- **MV.** = Műemlékvédelem
- **OSZKÉvk.** = Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve
- **OtK.** = Orvostörténeti Közlemények
- **TBM.** = Tanulmányok Budapest Múltjából
- **TSz.** = Történelmi Szemle
- **SMK.** = Somogyi Múzeumok Közleményei
- **SMM.** = Somogy megye Múltjából
- **SSz.** = Soproni Szemle
- **Sz.** = Századok
- **Székesfehérvár 1.** = Székesfehérvár évszázadai 1. Szerk.: Kralovánszky A.,
Székesfehérvár 1967.
- **Székesfehérvár 2.** = Székesfehérvár évszázadai 2. Szerk.: Kralovánszky A.,
Székesfehérvár 1972.
- **Szt. István és kora.** = Szent István és kora. Szerk.: Glatz F. – Kardos J., Bp. 1988.
- **Szombathelyi egyházm.** = A 200-éves szombathelyi egyházmegye emlékkönyve
(1777-1977). Szombathely 1977.
- **Stud. com.** = Studia comitatensia
- **UngJ.** = Ungarn-Jahrbuch
- **Va.** = Vigilia
- **Vg.** = Világosság
- **VMMK.** = Veszprém megyei Múzeumok Közleményei
- **ZGy.** = Zalai Gyűjtemény
- **ZRK.** = Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte,
Kanonistische Abteilung